№ 79—ՏԱՍՆԵՒԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ—№ 79

Հրատարակվում է չորեքշաբթի, ուրբաթ և կիրակի օրերը:
Տարեկան գինն է 10 ռուբլի, կէս տարուանը 6 ռուբլի, 3 ամսուանը 3 ռ. և մի ամսուանը 1 ռ.:
Առանձին համարը 7 կոպէկ:

Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը և Կենդրոնական գրավաճառանոցում:

Հասցէն՝ Тифлисъ, Редакція „Ардзаганкъ".
կամ՝ Tiflis, Rédaction „Ardzagang".

ԱՐՁԱԳԱՆՔ

Խմբագրութիւնը բաց է ամենայն օր 10—1 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերից):

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ:

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐ

ԲԱՑՈՒԱԾ Է ԿԷՍ ՏԱՐՈՒԱՅ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

„ԱՐՁԱԳԱՆՔ"

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

ՅՈՒԼԻՍԻ 1-ԻՑ ՄԻՆՉԵՒ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 31-Ը ՊԷՏՔ Է ՎՃԱՐԵԼ 6 Ռ.

Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ (Երևանեան Հրապարակի և Միջի-փողոցի անկիւն քաղաքային տան հանդէպ) և ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՈՒՄ:

Օտարաքաղաքացիք պէտք է դիմեն՝ Тифлисъ, Редакція „Ардзаганкъ„. իսկ արտասահմանից՝ Tiflis, Rédaction du journal arménien «Ardzagang»:

Յայտարարութիւններ ընդունվում են հայերէն և օտար լեզուներով:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Անգրագիտութիւնը Ռուսաստանում:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.—Լուտերական դպրոցներում դասատվութիւնը ռուս լեզուով: Գէորգ եպիսկոպոս Սուրէնեանց: Առևտրական արդիւնաբերական մշտական ցուցահանդէս Պետերբուրգում: Հռովմում առանձին գործակալութիւն հռովմէական կաթոլիկների եկեղեցու գործերի համար: Օր. Պապայեանի և պ. Ամիրջանեանի նուագահանդէսը: Պետերբուրգի համար քաղաքագլուխ: Թիֆլիզի քաղաքագլխի հրաժարականը: Թիֆլիզի քաղաքագլխի հրաժեշտը: Պատերազմական մաքս: Սերպինէի օրիորդական դպրոցում ութերորդ լրացուցիչ դասարան: Ղարա-գեօզեանի նոր պանսիօնը: Հեռախօսը Թիֆլիզում: Ստացուած գրքեր խմբագրատան,

ՖԷԼԻԷՏՕՆ.—Նորընտիր կաթողիկոսների ուղևորութիւնը դէպի Ս. Էջմիածին և ռուսաց տէրութեան մատուցած յարգանքները:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.—Գրական նշմարներ:

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Այս 1893 թուականին վերջացաւ լուտերական դպրոցներին տրուած արտօնութիւնը, որով այդ դաւանութեան պատկանող հոգևոր դպրոցներում դասաւանդութիւնը կատարվում էր մայրենի գերմանական լեզուով: Առաջիկայ 1893—1894 թուականից դասաւանդութիւնը պիտի լինի ռուսական լեզուով, վասնորոյ ազգային լուսաւորութեան նախարարութիւնը յայտնում է, որ այդ դպրոցներին այլ ևս ոչ մի զիջողութիւն չի տրուի և նրա մէջ այսուհետև միայն կրօնը կաւանդուի մայրենի լեզուով:

⁂

Մենք հաղորդել էինք իւր ժամանակը, որ Պետերբուրգում հիմնուել է «առևտրական-արդիւնաբերական մշտական ցուցահանդէսների ընկերութիւն»: Այժմ, մայրաքաղաքի լրագիրների ասելով, հիմնադիրները մի գրութիւնն հրատարակել, որով ծանօթացնում են այս ընկերութեան առաջիկայ գործունէութեան հետ: Հիմնադիրները դարձնում են վաճառականների ուշադրութիւնը այն հանգամանքի վրայ, որ նոքա առիթ կ'ունենան ցուցահանդէսներում աչքով տեսնել ապրանքը և տեղն ու տեղը ստանալ բոլոր հարկ եղած տեղեկութիւնները, օրինակ ապրանքի կամ հում նիւթի գինը, փոխադրութեան ծախսը, թէ ինչ վարկի են արժանի կլիենտները, արտասահմանի հետ յարաբերութիւն ունենալու եղանակը և այլն: Ցուցահանդէսներում կ'ընդունուին պատուէրներ, յանձնարարութիւններ և այլն: Ցուցահանդէսներն կառավարելու համար հիմնադիրները աչքի առաջ ունին այնպիսի անձինք, որոնք քաջ ծանօթ են տեղական շուկաների պայմաններին: Ներկայացրած է նոյնպէս ելևմտից նախահաշիւը. ամենագլխաւոր ծախսը այն է 575,000 ռուբլի յատկացրած է ցուցահանդէսների համար տներ վարձելու, ծառայողներ հրաւիրելու և այլն: Ցուցահանդէսները բացուելու են Ռուսաստանի 25 գլխաւոր առևտրական կենդրոններում այն է՝ Պետերբուրգ, Մոսկվա, Իվանովո-Վօզնեսենսկ, Վարշավա, Լօձ, Կիեվ, Խարկով, Օդեսա, Նիժնի-Նովգորոդ, Րիգա, Թիֆլիզ, Հելսինգֆօրս, Կազան, Սամարկանտ, Սարատով, Ասխաբաթ, Բագու, Բաթում, Վլադիվօստօկ, Բուխարա, Ռօստով, Կոկանդ, Սեվաստօպօլ, Իրբիտ և Իրկուտսկ և արտասահմանի հետևեալ 9 կենդրոններում՝ Բեռլին, Վիեննա, Բրիւսել, Փարիզ, Լօնդօն, Նիւ-Եօրկ, Բուքարեստ, Կ. Պօլիս և Թեհրան:

⁂

Ռուսաց կառավարութիւնը որոշել է Հռովմում ունենալ մի առանձին գործակալ՝ Ռուսաստանի հռովմէական-կաթոլիկների եկեղեցական գործերի համար: Այդ պաշտօնեան կախումն պիտի ունենայ նախարարութեան՝ այլադաւան հոգևոր գործերի դեպարտամենտից. նորան յատկացրած է տարեկան 1500 ռ. ռոճիկ ոսկի:

⁂

Վաղը՝ երկուշաբթի արքունական թատրոնում պիտի կայանայ օր. Պապայեանի և պ. Ամիրջանեանի նուագահանդէսը: Օր. Պապայեանի մասին շատ նպաստաւոր են եւրոպական քննադատների կարծիքը: Օրիորդի ձայնը վերջին ծայր մաքուր, դիւրեկան և մշակուած է, իսկ պ. Ամիրջանեանցը, որպէս յայտնի է «Արձագանքի» ընթերցողներին, դեռ անցեալ տարի՝ երբ և առաջին աշակերտ ընդունուել էր Միլանի կօնսերվատօրիայում և այս տարի փայլուն կերպով աւարտելով այնտեղ երգեցողութեան տեսական մասը, դարձեալ պիտի վերադառնայ Իտալիա, գործնականապէս պատրաստուելու և քննութիւն տալու իբրև օպերային բարիտօն:

Աւելորդ է ընդարձակօրէն խօսել նրա ձայնի արտակարգ ուժի և գեղեցկութեան մասին, վասն զի Թիֆլիզի հասարակութեանը ծանօթ են դոքա: Երթանք, օգնենք հայ երգչին ու հայ երգչուհուն՝ իրանց ցանկալի նպատակին հասնելու:

Պրօգրամման ընտիր է:

⁂

Ս. Պետերբուրգի լրագրների հաղորդածների հաշուով, հաւանական է, որ կառավարութիւնը իւր կողմից նշանակէ մայրաքաղաքի համար քաղաքագլուխ, քանի որ Պետերբուրգի դումայի իրաւասուները երկու՝ գրեթէ միմեանց հաւասար թուով կուսակցութեանց են բաժանած. վասն որոյ ոչ ոք չէ վստահանում ստանձնելու ռուսական մայրաքաղաքի քաղաքագլխի նշանաւոր պաշտօնը: 1870 թուականի քաղաքային ինքնավարութեան կանոնադրութեամբ՝ միայն դումայից ընտրած քաղաքագլուխներ էին հաստատվում պաշտօնի մէջ, իսկ նոր 1892 թուականի կանոնադրութիւնը ներքին գործոց նախարարին տուել է իրաւունք իւր կողմից նշանակելու այդ պաշտօնեային, թէ դուման երկու փորձ անելուց յետոյ չէ կարողացել ընտրութիւն յաջողեցնել: Պետերբուրգի և Մոսկվայի քաղաքագլուխները հաստատվում են բարձրագոյն հրամանով:

⁂

Թիֆլիզի քաղաքագլուխ Նորին Կայսերական Մեծութեան Դրան սենեկապետ իշխ. Նիկողայոս Արղութեան-Երկայնաբազուկը ամսոյս 9-ին հրաժարուեց իւր պաշտօնից:

⁂

Յուլիսի 10-ին Թիֆլիզի քաղաքագլուխը իւր հրաժեշտն առաւ քաղաքային վարչութեան ծառայողներից: Իւր ճառում իշխ. Արղութեանը յիշելով, որ իւր խանգարուած առողջութիւնը ստիպեց նորան հրաժարուել քաղաքային ինքնավարութեան ներկայացուցիչ լինելու պատուից, յայտնեց իւր շնորհակալութիւնը ծառայողներին, որոնք միշտ ամեն կերպ աջակից են եղել իրան այն բարի սկզբնաւորութեանց մէջ, որոնց նպատակն է եղել քաղաքի բնակիչների օգուտը: Քաղաքագլխի զգածուած ճառին ծառայողների կողմից պատասխանեցին քաղաքագլխի օգնական պ. Իզմայլեանցը և քաղաքային քարտուղար իշխ. Պօղոս Արղութեանը: Յայտնելով ընդհանուրի ցաւակցութիւնը, որ ղեկավարը հեռանում է և խորին, սրտագին երախտագիտութեան նորա վերին աստիճանի ջերմ համակրական վերաբերութիւնը դէպի ծառայողների պէտքերն ու շահերը, նոքա ցանկացան իշխան Նիկ. Արղութեանին կատարեալ առողջութիւն և երկարաժեայ անդորր երջանկութիւն:

⁂

Ռուսաց կառավարութիւնը՝ մայրենի արդիւնագործութեան խնամելու նպատակով, վերջին 10—15 տարուայ մէջ շարունակ բարձրացնում է արտասահմանից ներմուծուող ապրանքների և նիւթերի մաքսը: Այս տեսակ մաքսը անուանվում է «պատերազմական մաքս»: Պատերազմական մաքսը թէև ունի իւր լաւ կողմերը, բայց դժուարացնում է, մինչև անգամ արգելում արտասահմանեան արդիւնքների ներմուծելը ի վնաս սպառողների, որոնք ստիպուած են մայրենի արդիւնքներով բաւականանալ, թէև նոցա գինը սուղ է և իրանց յատկութեամբ ստոր: Եւրոպական տէրու-

ՖԷԼԻԷՏՕՆ

ՆՈՐԸՆՏԻՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԻ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԴԷՊԻ Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ ԵՒ ՌՈՒՍ ՏԷՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՏՈՒՑԱԾ ՅԱՐԳԱՆՔՆԵՐԸ *)

(Պատմական տեսութիւն ներկայ դարուս վերաբերութեամբ):

IV

ԵՓՐԵՄ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՁՈՐԱԳԵՂՑԻ (1809—1835 Թ.)

Մօտ 44 տարեկան էր Ներսէս արքեպիսկոպոս Աշտարակցին, երբ Վրաստանի առաջնորդութեան պաշտօնը ստանձնելով՝ 1814 թուին հանդիսաւոր մուտք գործեց Թիֆլիզ և փառաւոր ընդունելութիւն գտաւ: Երկրիս կառավարչապետ Րտիշչեվը առաջուց ծանօթ էր Ներսէսի եռանդոտ գործունէութեան, որովհետև Եփրեմ կաթողիկոսը կանխապէս ուղարկել էր նորան Ներսէսի ծառայական ցուցակը, լի մեծամեծ գովասանքներով: Կաթողիկոսի այդ գրութիւնը Րտիշչեվը ուղարկեց Պետերբուրգ, ուր նմանապէս քաջըր տպաւորութիւն գործեց եպիսկոպոսիս գողտրիկ վարքագրութիւնը: Կարճ միջոցից յետոյ ստացուեցաւ կայսեր բարեհաճութիւնը Ներսէսի հաստատութեան մասին և արհին հանդիսաւոր երդումն տուեց հաւատարիմ հպատակութեան Ռուսիոյ ինքնակալութեանը: Այս երկրորդ օրինակն էր, որ կաթողիկոսի առաջադրութեամբ Վրաստանի առաջնորդը հաստատվում էր կայսրից և հաւատարիմ հպատակութեան երդումն էր տալիս: Եւ մինչդեռ Ներսէսի Ն նախորդները սովորաբար նշանակվում էին առաջնորդ և կամ յետս էին կոչվում պաշտօնից միմիայն կաթողիկոսի կարգադրութեամբ, այսուհետև բարձրագոյն կամօք հաստատուած Ներսէսը կարող էր փոխուել միմիայն կայսեր բարեհաճութեամբ: Այնուհետև Ռուսաց ինքնակալութեան մէջ հայոց առաջնորդներ նշանակելու և արձակելու այս կարգը, որպէս յայտնի է, մտաւ 1836 թուի Պօլօժէնիայի մէջ: Ներսէսը ուրախ էր, որ ռուսաց հպատակութիւնը ընդունելով, ընդ միշտ ազատուեցաւ պարսից ձեռքից: Նա ուրախ էր նմանապէս և իւր գրութեանց մէջ պարծենում էր, որ ինքը «կայսերահաստատ» է և ուրեմն Էջմիածնեցւոց ձեռքին խաղալիք չի լինիլ, որ երբ ուզեն յետ կանչեն իրան: Իւր դիրքը աւելի բարձրացնելու մտքով Ներսէսը շուտով ի մօտոյ բարեկամացաւ Րտիշչեվի հետ և նոքա միմեանց շատ սիրեցին: Միևնոյն ժամանակ արհին մտերմական գրագրութիւն բացաւ նախարար իշխան Գօլիցինի հետ, որ այլադաւան քրիստոնէից գործերն էր վարում:

Սակայն մինչդեռ Ներսէսին յաջողում էր ձեռք բերել ռուսաց մեծամեծների բարեկամութիւնը, Թիֆլիզում առաջնորդիս դէմ այնպիսի մի մեծ գժտութիւն ծագեց, որի նմանը երբէք տեսնուած չէր: Այդ փոթորիկը հետզհետէ մեծանալով, դարձաւ մի սարսափելի կռիւ, ոչ պակաս քան «Դաւիթ-Դանիէլեան» շփոթը: Ներսէսը պատերազմում էր տեղիս ազնուականների և ամենանշանաւոր հայերի ու քանի մի աւագ քահանաների դէմ: Խնդիրը այնքան ծանրացաւ, որ առաջնորդիս հակառակորդները մտածում էին գիմել կրօնափոխութեան: Եփրեմ կաթողիկոսը մնացել էր տարակուսած: Հայրապետը ճարահատեալ խնդրում էր ռուսաց էկզարխին, նորա վրացի եպիսկոպոսներին, կաթոլիկաց պատերին, ռուսաց մեծամեծներին և այլոց, որ աշխատեն հաշտացնել հայոց հովուապետին իւր հօտի հետ, բայց միջնորդների ջանքերը ի զուր եղան: Յուսահատ Եփրեմը գրութեանց մէջ իւր կաթողիկոսական ստորագրութեանցը սկսեց աւելացնել «վշտալի» բառը: Վերջապէս Պետերբուրգի արքունիքը ստիպուած եղաւ հրամանագրել տեղւոյս կառավարչապետին գործ դնել Ներսէսի հակառակորդների՝ դէմ ոստիկանական խիստ միջոցներ, որով թէև երեսանց դադարեց շփոթը, բայց թէ վրաստանաբնակ հայերի և թէ նոյն իսկ Ներսէսի կենաց համար աննշան անցաւ:

Ներսէսի կռիւը Թիֆլիզեցւոց հետ ամենևին ծանօթ չէ հայ տպագրութեանը և այս մասին հայերէն ոչ մի տող կայ տպած: Թէև երբեմն «Փորձ» ամսագրի մէջ և ապա առանձին գրքոյկով մենք տպել էինք Ներսէս Ն Աշտարակցւոյ կենսագրութիւնը, բայց այնտեղ պատմութեան թելը հասցրել էինք մինչև նորա առաջնորդ նշանակուիլը, իսկ 1814 թուականից սկսած նշանաւոր հայրապետիս վերաբերեալ բազմաթիւ նիւթերը տակաւին մնում են առանց լոյս աշխարհ տեսնելու: Մեր մեծաքանակ ժողովածուի մէջ գտնվում են մօտ 200 գրութիւններ, որոնք վերաբերում են այդ կռուին: Անկարող լինելով այդ բոլորը առաջ բերել այստեղ, այնուամենայնիւ խրողութիւնը մեր աչքում այնքան նշանաւոր է և հետաքրքիր, որ փոքր ինչ շեղուելով գրուածքիս վերնագրից, վստահանում ենք կարճօրէն պատմել այդ կռիւը, առանց մանրամասնութեանց մէջ, ի հարկէ, մըտնելու:

Ներսէս Աշտարակցին մինչև իւր առաջնորդ նշանակուիլը, առաջ էլ քանի մի անգամ եկած էր Թիֆլիզ և ամիսներով կացած՝ թէ իւր վարդապետ եղած ժամանակ և թէ եպիսկոպոսութեան միջոցին: Որպէս մասնաւոր անձն և կողմնակի դիտող, նա մօտաւորապէս և քաջ ճանաչել էր Թիֆլիզի և ընդհանրապէս Վրաստանի հայոց կեցութիւնը: Երկու բան մանաւանդ վաղուց ի վեր վշտացնում էին Ներսէսի սիրտը: Առաջինն էր՝ հայ հոգևորականութեան խորին տգիտութիւնը և անբարոյականութիւնը, որ տիրում էր երկրիս մէջ և երկրորդը, որպէս արդիւնք այդ տգիտութեան, այն իշխանական մեծամոլութիւնը, որ վրաց ժամանակ ձեռք էին բերել երկրիս նշանաւոր հայ գերդաստանները, միանգամայն ստրկացնելով իրանց ոչ միայն քաղաքիս քահանաներին, այլև արքեպիսկոպոս—առաջնորդներին: Ցանկալով ազգասիրաբար բարձրացնել հայոց հոգևորականութիւնը ժողովրդի աչքում, մաքրել այդ դասակարգը անպիտան կարծուած անդամներից, և ազատել դորան բռնացող իշխանների ձեռքերից: Ներսէսը, իւր հոգւոյն յատուկ սովորութեամբ, միտք ունէր, իւր այս ուժ ստացած միջոցին, վրէժ առնել Թիֆլիզի այն բարձրագոյն դասակարգից, որ թէ տեղացի հոգևորականութեանն էր նուաստել և թէ անցեալում իրան այնքան վիշտ պատճառել Յովսէփի և Դաւիթ կաթողիկոսների պաշտպան հանդիսանալովը և Դանիէլի դէմ մաքառելովը: Եւ ահա, Վրաստանում, նոքա բոլորեքեանք, որ առաջ Յովսէփի և Դաւթի կողմն էին ու Դանիէլի հակառակ, գիտէին Ներսէսի յատուկ վրէժխնդրական ոգին և նրա ոխակալութիւնը, ու սրտի տրոփմամբ և ահուդողով սպասում էին, թէ երբ կսկսի նա իւր պատերազմը: Ինքը Ներսէսն էլ, կարծես, ուրախ էր իւր «կայսերահաստատ» առաջնորդութեամբ և իշխանութեան բարեկամութեամբ ցանկանում էր այժմ պատժել նոցա, որոնք Վրաստանում առաջ իւրեան վիշտ էին պատճառած: Արհին քէն ունէր նաև Թիֆլիզի այն նշանաւոր քահանայից դէմ, որոնք իւրեանց «օջախի որդի» և «մեծ տէրտէր» տիտղոսը սեփականացնելով, թէ Դանիէլի դէմ էին եղած և թէ ամենաանբարոյական կեանք էին վարում:

Որպէս զի հասկացուի, թէ ինչ դրութեան մէջ էր այն ժամանակուայ Վրաստանի հայ հոգևորականութիւնը, բաւական է յիշել որ ոչ երկրիս մէջ, ոչ նոյն իսկ Էջմիածնում դպրոց և ուսումն չկար ամենևին: Անցեալ դարու կիսում, Պօլսոյ Յակոբ Նալեան գիտնական պատրիարքը հոգ տանելով իւր ազգի կրթութեան մասին, Պօլսում մի դպրոց էր հիմնել Բաղդասար դպրի ձեռքով, որտեղից շատ նշանաւոր աշակերտներ դուրս եկան: Այդտեղ էր ուսումն առել մեր յաւիտեանս յիշատակաց արժանի Սիմէօն կաթողիկոսը, որ չնայելով իւր դառն ժամանակներին, Էջմիածնում տպարան հաստատեց, թղթի գործարան բացեց. գրքեր տպեց և վարժարան հիմնեց: Յայտնի է որ հոգելոյս հայրապետը հրաւիրեց ուսուցչութեան նոյն Բաղդասար դպրի ուսումնարանից ելած գիտնական վարդապետներին, որպիսիք էին՝ Բասենցի Յարութիւն վարդապետը, Բերտումեան Պետրոս աստուածաբանը, Սահակ երկրորդ ահագին մականուանեալը, Ծեր Ղափանցին. Ներսէս մեծը (Աշտարակցւոյ հօր եղբայրը), Աղամալեանը, Բարսեղ կեսարացին և այլք: Նոքա Սիմէօն կաթողիկոսի հովանաւորութեամբ մի խումբ կազմելով, կարճ միջոցում բաւականին նշանաւոր աշակերտներ առաջացրին, որոնց մէջ էին նաև Յովսէփ Արղութեանը, Եփրեմ կաթողիկոսը և այլք: Ղուկասի կաթողիկոսութեան ժամանակ ուսուցչական խումբը ցրուեցաւ, դպրոցը, որպէս նաև տպարանը, գոցուեցան, իսկ թղթի գործարանը բոլորովին հիմնայատակ եղաւ: Ներսէսը Սիմէօնի դպրոցի ծաղկած միջոցին չըհասաւ, բայց և այնպէս բաղդ ունեցաւ մասամբ իւիք դասեր առնել այս և այն կողմը ցրուող գիտնական վարդապետներից: Դաւիթ-Դանիէլեան կռիւների ժամանակ ի հարկէ անկարելի էր մտածել Էջմիածնի դպրոցի վերականգնելու մասին, բայց երբ գահ նստեց Եփրեմը, դպրոցի խնդիրը յարուցուեցաւ և նշանաւոր միաբանները երկու կուսակցութեան բաժանուեցին: Ձատերը դրանցից ասում էին, որ դպրոցը պէտք է հաստատուի առ այժմս ոչ թէ Էջմիածնում, ուր պարսից բռնութիւնը շարունակվում է, այլ մի ապահով տեղ, որպէս Թիֆլիզ և այլն: Ներսէսը, որ այդ միջոցին միտք չունէր վանքից հեռանալու, ընդհակառակը պնդում էր, թէ քանի որ Էջմիածինը Ս. Լուսաւորչի հիմնած Աթոռն է, կը վայել է որ գիտութեան լոյսը այստեղից տարածուի և ոչ թէ արտաքուստ գայ: Այսպէս թէ այնպէս, բայց Եփրեմի ժամանակ Էջմիածնում հաստատուեցաւ մի փոքրիկ դպրոց, ուր սակաւաթիւ մոնթեր պատրաստում էին իրանց անձը կուսակրօնութեան: Սակայն վրաստանցի հայք չէին կարող օգուտ քաղել այդ դպրոցից, իսկ իրանց երկրում, մինչև անգամ Հաղբատի և Սանահնի նշանաւոր վանքերում ոչ ուսուցանող կար, ոչ ուսանող: Եւ ահա Թիֆլիզի մէջ քահանայութեան պաշտօնի համար պատրաստվողները բաւականանում էին այս և այն քահանայի մօտ քանի մի տարի տիրացութիւն անելով և գործնականապէս սովորելով ամենօրեայ ժամասացութիւնը, առանց գրել և կարդալ իմանալու, կաշառքով և նշանաւոր անձանց միջնորդութեամբ ձեռնադրվում էին երէց: Ամբողջ քաղաքիս մէջ քաջ հայերէն իմացողը համարվում էր միմիայն Նորաշէն եկեղեցւոյ երկու ոտքով կաղ ժամկոչ Եղիազար Գալստեանը, որ իւր կաղութեան պատճառով մնացել էր առանց ձեռնադրուելու: Եկեղեցուց ոչ հեռու, խարազխանայում, սա վարձած ունէր մի դուքան, ուր գետնի վրայ չոքած էին 13 հոգի մոնթեր—ապագայ քահանայացուք և տավարի ոսկրէ թիակի վրայ՝ բէճի անուանեալ, գրում և կարդում էին բարձրաձայն: Ուսուցանողն էր նոյն ժամկոչ Եղիազարը փալախայով հանդերձ: Դուքանը դռներ չունէր, բաց էր, և փողոցում անց ու դարձ անողները կանգնում նայում էին որպէս մոնթերի իմաստութիւն ուսանելուն, նոյնպէս նոցա փալախայ ուտելիս—«վա՜յ վա՜յ» գոռալուն: Դասատվութիւնն էլ կանոնաւոր չէր: Ձաբաթը երկու անգամ այդ դպրոցում խալիֆայ Եղիազարը թանաք էր եփում և կաւեղէն ամաններով ուղարկում էր մոնթերին ծախելու փողոց է փողոց: Օր չէր անցնիլ, ժամ չէր անցնիլ, որ ծանօթները բարեկամները և առհասարակ խալիֆայի «պատիւը» ճանաչողները չը գային խնդրելու մէկը թէ «մերոնք (գերդաստանը) այսօր բաղնիք են գնում ամբողջ օրով, մի կամ երկու մոնթեր բան տուր՝ լուացքի բողչէքը թիւնները գուցէ առաջինն էին, որ «պատերազմական» մաքսով դժուարացրին ռուսական արդիւնքների արտահանումն։ Թէ այսպէս, թէ այնպէս երկու կողմն էլ վնասվում են։ Ելևմտից նոր նախարար պ. Վիտտէն, ինչպէս երևում է, այս դրութիւնը կամենում է մեղմացնել։ «Արձագանքի» ընթերցողներին յայտնի է, որ նորերումս վաւերացուեց Ռուսիոյ և Ֆրանսիոյ միջև կազմած առևտրական դաշնագիրը, որով այս երկու տէրութիւնք իրանց մաքսերը փոքրացրին մի քանի տեսակ ապրանքների վերաբերութեամբ։ Այժմ մայրաքաղաքի լրագիրները հաղորդում են, որ շուտով կը կայանայ առևտրական դաշնագիր Ռուսիայի և Գերմանիայի մէջ, այլ և որ դեսպանագիտական բանակցութիւններ են սկսուել նոյն առարկայի վերաբերութեամբ Աւստրօ-Հունգարիայի հետ։

---

*) Տես «Արձագանք» № 78.

⁂

Յունիսի 9-ին Թիֆլիզ ժամանեց [illegible] առաջնորդ Գեր. Գէորգ եպիսկոպոս Սուրէնեանցը։ Նորին սրբազնութիւնը մտադիր է մի քանի օրից յետոյ Բորժոմ ուղևորուել և ապա Բաթումում Նորին Վեհափառութեան դիմաւորելու համար։

⁂

Մեզ հաղորդում են, որ առաջիկայ ուսումնական տարուանից տ. Սերպինէի օրիորդական գիմնազիայում պիտի բացուի՝ ութերորդ լրացուցիչ դասարան, ուր կլինին մասնագիտական զանազան բաժանմունքներ, այն է՝ մաթեմատիքական գիտութեանց, պատմութեան և աշխարհագրութեան։ Միւս օրիորդաց գիմնազիաներում, ասում են, աշխարհագրութեան և պատմութեան բաժինները փակվում են առաջիկայ տարուանից։

⁂

Ամսոյս 5-ից քաղաքումս բացուել է մի նոր ուսումնարան, պանսիօնով հանդերձ պ. Յ. Ղարագեօզեանի նախաձեռնութեամբ։

Ուրախալի երևոյթ է, որ հակառակ մեր հասարակական կեանքի այն հոսանքին, որով մեզանում տակաւին զանազան գինետների և գարեջրատների թիւը աւելի արագ է զարգանում, քան ժողովրդական դպրոցների թիւը, վերջիններիս թիւը մէկով աւելացել է։

Ժողովրդական կրթութեան գործը կովկասում իւր նախնական վիճակի մէջ է, որով և մեր բարոյական կեանքի մակերևոյթը շատ դանդաղ է բարձրանում։ Ուստի չենք կարող չողջունել ամեն մի նոր փորձ, որ պիտի նպաստէ ժողովրդի լուսաւորութեան և նրան իւր մտաւոր զարգացման գործին։ Յոյս ունինք, որ պ. Ղարագեօզեանը լրջութեամբ առաջ կը տանէ իւր գործը. որքան լսում ենք, այդ դպրոցը գլխաւորապէս գաւառացի հայ աշակերտների համար է բացվում։

⁂

Հեռախօսը պաշտօնապէս բացուած է համարվում երէկուայ օրից (յուլիսի 10-ից), հեռախօսը գործում է Թիֆլիզում ցերեկուայ և գիշերուայ բոլոր ժամերին։

⁂

Խմբագրութեանս մէջ ստացուել են հետևեալ նոր հրատարակութիւնները.

Հ. Գ. Գալէմքեարեանի «Պատմութիւն հայ լրագրութեանն. Հատոր Ա. 1794—1860. Վիեննա 1893.

Գարիէր Ա. Նորագոյն աղբերք Մովսէսի Խորենացւոյ: Վիեննա 1893.

Նուագք Ետերպեայ Ա. Ջարթօնք, Կ. Պոլիս 1893.

Մ. Տուէն. Իշխանն ու աղքատը, պատմ. վէպ, թարգ. Գ. Ճահրուգդեան Տփխիս. 1893.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԹԻՒՐՔԻԱ.—Ֆրանսիական բժշկական խորհրդի յունիսի 30-ի (յուլիսի 12-ի) նիստում պրօֆեսոր Պրուստը կարդաց հետևեալ զեկուցումը Թիւրքիայում եղած խոլերայի մասին։

«Թիւրքիայի Բասօրի վիլայէթում խոլերան չէ դադարում։

Մեքքայում յունիսի 8-ից մինչև 25-ը (ն. տ.) 2201 մահուան դէպք է եղել. յունիսի 26 մի օրուայ ընթացքում Մինագում և Մեքքայում վախճանուել են 999 հոգի։ Բայց աչքի առաջ ունենալով, որ իսկական թուանշանները կրկնապատիկ պէտք է համարել, դուրս է գալիս, որ այնտեղ 6000 մահուան դէպք է եղել, այսինքն օրական 2000 հոգի։

Յունիսի 26-ից մինչև յուլիսի 4-ը Մենագում 3408 և 303 Ջեդդայում։ Այս թուանշաններն էլ պէտք է կրկնապատկել։

Այսուհետ մէկ կամ երկու ամսուայ ընթացքում մինչև բոլոր ուխտաւորների Հէջասից վերադառնալը մահուան դէպքերի թիւը 15 հազարից կ'անցնէ։

ՖՐԱՆՍԻԱ.—Փարիզի գրականական ընկերութեան մասնաժողովը ստորագրութիւն է բաց արել նորերումս վախճանուած յայտնի վիպասան Գիւյի դը Մօպասանին արձան կանգնեցնելու համար։

ԻՏԱԼԻԱ. — Սեպտեմբերի սկզբին Հռոմում գումարուելու է միջազգային բժշկական ժողով, որին մասնակցելու 23 պետութիւն յայտնել են իրանց համաձայնութիւնը։ Անդամների թիւը 3000-ի է հասնում։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՆՇՄԱՐՆԵՐ *)

Յառաջաբան

Բազմավէպ և Հանդէս ամսօրեայ և սրանց յատկանիշ ուղղութիւնները։ Բազմավէպի յիսնամեակը։ Հանդէս ամսօրեան իբրև հասարակական օրգան և Սարուխանեան-Տուրեան ազատամիտ ու կաթոլիկ հրապարակախօսը։ Հայր Ն. Ճարեան, Հ. Մ. Քաջունի և իւր բառարանը. վաղաթառամ Հ. Ք. Քուշնարեան։ Հ. Բ. Սարգսեան։ Մ. Պօղիկեան-Թոնդրակեան աղանդ։ Հայր Վ. Սոմունճեան։ Ամփոփումն։

Մխիթարեաններն մի աչքի ընկնող ուղղութիւն են տուել իրանց միաբանութեան «բերան» (օրգան) հանդիսին, «Բազմավէպին» և «Հանդէս ամսօրեային»։ Գիտնական միաբանութեան անդամներից իւրաքանչիւրը մի խնդիր է մշակում, մի աշխատասիրութիւն է թարգմանում կամ հեղինակում, որ առանձին հրատարակելուց առաջ մասն առ մասն «Բազմավէպի» կամ «Հանդիսի» մէջ տարիների ընթացքում տպագրվում է մինչև ցաւարտ և ապա միայն առանձին հրատարակվում։

Այս ձևի հրատարակութիւնը թէպէտ [illegible] ունի, բայց բոլորովին անտես է անում ընթերցողների և բաժանորդների շահը։ Առնում էք այդ երկու հանդէսների որևէ համարը ձեր ձեռքը՝ կամենալով ծանօթանալ Մխիթարեանների նորագոյն հետազօտութիւնների հետ, ստիպուած էք կրկին վայր դնել թերթը, որովհետև նրա մէջ բոլոր յօդուածներն էլ գրեթէ «շարունակելի» կամ «շարունակութիւն» են բազմաթերթ հատորների։

Այսպէս կազմուած են «Սոուն-Կալլիսթէնայ» հետազօտութիւնը, «Տիւզեանց կենսագրութիւնը», «Հայ Վենետը», «Բուսաբանութիւնը», «Կենսագիր և նկարագիր Եզնկայ», «Մանիքէա-Պօղիկեան և այլն», ադանգլի հետազօտութիւնն և այլն և այլն։ Այսպիսի ընդարձակածաւալ գործերի հրատարակութիւնը յարմար չէ [illegible] հրատարակելը, կրկնակի հաշուապահութիւնն այս ձևով վնասում է հանդէսների տարածման և ձանձրացնում է բաժանորդներին։

Խօսելով Մխիթարեանների «հանդէսների» մասին անլիշատակ պէտք է թողնել «Բազմավէպի» յիսնամեակը, որ տօնուեցաւ այս տարի յունուարին։

Մեր պարբերական մամուլի մէջ «Բազմավէպը» մի պատկառելի ծերունի է, նա մեր հրապարակական և հասարակական զարգացման շրջանից թէպէտ դուրս է, բայց իբրև պարբերաբար և անընդհատ շարունակուող հանդէս, միակն է։

«Բազմավէպը» Վենետկի Մխիթարեանների մտքի պատմութիւնն է ամբողջովին, նա իբրև զուտ գրական հանդիսարան հեռու է մնացել ժամանակակից հասարակական խնդիրներից և դանդաղաքայլ ընթացել է հնախուզական և երբեմն մինչև իսկ բնական գիտութիւնների յետևից։ Ինչպէս Մխիթարեաններն առ հասարակ, նոյնպէս և «Բազմավէպը» միշտ զգուշացել են գիտութիւնից առաջ կամ նրա հետ ընթանալու, նրանք ընտրել են աւելի ապահով ճանապարհն և ընթացել են միշտ գիտութեան յետևից։

«Զգուշութիւնն մայր է ամենայն հանդգնութեան», մտածում են Վենետկի Մխիթարեանները և թողնում են, որ գիտութեան եզրակացութիւնները հնանան, մեթոդները անգործադրելի դառնան և ապա իրանք իւրացնեն այդ և հաղորդեն ուրիշներին։

«Բազմավէպին» հակառակ ընթացք է բռնել վիեննացիների բերանը, «Հանդէս ամսօրեան», նա մի այլ նորութեանց յետևից է ընկնում, մինչև անգամ եթէ այդ նորութիւնն այնքան էլ գիտնական չլինէր, որպէս է [illegible] ազգակցութիւնը կամ հայերէն հին մատենագրութեան հնագոյն յուշարձանների [illegible] լինելը։ «Հանդէս ամսօրեան» մի այլ ձևով էլ զանազանվում է «Բազմավէպից», նա օրական նորութիւնների մասին է խօսում, քննում է այժմեան հասարակական խնդիրները, տպագրում է «Կաւկազսկի կալենդարից» վիճակագրութիւններ, «Էջմիածնականների» կաթողիկոսի մասին է գրում, որոշում է հայ կուսակցութիւնների դիրքն և իբրև մոլեռանդ կաթոլիկ, կանգնում է [illegible] բանակում։ O sancta siplicitas! Այս ամեն հասարակական խնդիրների նկարագրողն և քննողը «Հանդիսի» մէջ գիտէ՞ք ով է, մի վաճառական, որ իւր ազատ ժամերը նուիրում է երբեմն թղթակցութեան և երբեմն կաթոլիկութեան տարածման, այսպէս՝ նա գրում է Թիֆլիզի թերթերում Սարուխանեան ստորագրութիւնով, իսկ «Հանդիսի» մէջ Տիւրեան մականունով։

Այսպէս նա խօսում է «Էջմիածնականների» կաթողիկոսի մասին և փառաբանում է Հայրիկին, իսկ ինքը իբրև տանու բարեկամ և զաւակների կնքահայր, մտնում է հայ ընտանիք և կաթոլիկ է կնքել տալիս հայի զաւակներին և կամ հրաժարուելով հայ եկեղեցի մտնելուց, ամուսնութեան խորհուրդը «Էջմիածնական» քահանայի ձեռքով իւր վրայ կատարել տալուց և զրկվում է նշանած հայ օրիորդից...

Բայց in sublime a ridicule il nya q'unpas! «Բազմավէպ» պատկառելի ծերունուց ո՞ւր հասայ ես համեմատութեան ճանապարհով, սակայն մի անգամ գրուածը գրուած է և ես ներումն խնդրելով, յառաջ եմ անցնում։

Եթէ «Բազմավէպի» յօբելեանն այնքան լռութեամբ և աննշմարելի անցաւ, ինքը «Հանդէսը» մեղաւոր չէ այդ բանում, այլ մենք, այժմեան հայ հասարակութիւնը և գրագիտութիւնը։

Մենք տեղեկութիւն չունինք հայ գրականութեան ընթացքի մասին, մենք սովոր չենք գրականութիւնը տօնելու, մենք ընդունակ ենք միայն սարքուած տօներին մասնակցելու, որոնց էութիւնը չենք ըմբռնում։ Մեզ համար բնորոշ է այն հայ պրօֆէսորի տիպարը, որ մի յօբելեանի մասնակցում էր իբրև ոգևորուած գնահատող, բայց իւր կեանքում չէր կարդացել մի տող հայերէն գրուած և ծանօթ չէր այն անձի գրական գործունէութեան, որին եկել էր փառաբանելու։ Խեղճ պրօֆէսորը հայերէն չը գիտէր։

Այո, մենք հայերէն կարդալ չը գիտենք, ինչպէս գիտենայինք, որ «Բազմավէպը» յիսնամեակ է բոլորել։ «Արձագանքը» յօբելեանից շատ առաջ յիշեցրեց այդ համեստ տօնը, սակայն այդ մնաց ձայն բարբառոյ։

Վենետկեան Մխիթարեանների մասին երկարացայ, բայց այնու ամենայնիւ անլիշատակ չեմ կարող թողնել և մի երկու այլ անձանց երկերը, որոնք այդ միաբանութեան անունը բարձր են պահում և ապագայի համար յոյսեր են տալիս։ Վենետկում միշտ միաժամանակ մի քանի անուանի գիտնականներ են եղել, վերջին ժամանակներում ամայութիւն էր կարծես. վիճակներ կառավարելու սէրը ցրուել էր այդ միաբանութեան ոյժերին և հաւատքներն արդէն անկումն էին գուշակում միաբանութեան։

Միաբանութեան անունը սակայն փրկում էին հներից Հ. Ղ. Ալիշանը, Ճարեանն ու Քաջունին՝ հայր Ա. Ճարեանն աւարտեց իր երկրաւոր կենցաղը, նրանով անհետացաւ յիսնական և վաթսնական թուականների մխիթարեան տիպարը, հասունի դէմ մեղմ և արևաբար կռուող վարդապետներից նա վերջինն էր, որ մի զարմանալի խառնուրդ էր արևելցու և եւրոպացու, զուարթ, դիւրաթեք և զուարճաբան։ Նա իբրև մատենա-

---

*) Տես «Արձագանք» № 78.

տանեն ու բերեն», միւսը խնդրում էր թէ՝ «կտուրս կաթում է, թող մոնթերը գան՝ ոտքով տափտափեն կտուրը», երրորդը՝ թէ «սանամէրդ (կնիկս) այսօր հաց է թխում, թող մոնթերից մէկը գայ ծրծի երեխային օրօրելու» և այլն։ Եւ մեծահոգի խալիֆայն վեհանձնաբար բաւականութիւն էր տալիս ամէնքին՝ ում «խաթրը» որ ունէր, ուղարկելով մոնթերին լուացքը բաղնիք տանելու, կաթող կտուրները տափտափելու և կամ երեխայից օրօր կարդալու։

Վրաց թագաւորութեան մէջ տիրապետած սովորութեանց համեմատ, երբ պաշտօններն անցնում էին ժառանգաբար — որդւոց որդի և երբ ամէն բան հիմնուած էր ստրկութեան սկզբանց վրայ, Վրաստանի հայոց քահանաներն էլ իրանց կատարեալ տէր էին համարում թէ իրանց պաշտօնի և թէ իրանց ժողովների վերաբերութեամբ և ոչ ոք կարող չէր հակաճառել նրա իրաւանց դէմ։ Այս ինչ տէր Յակոբ քահանայն ս. Նշան եկեղեցւոյ իրաւունք ունէր դեռ իւր կենդանութեան ժամանակ ձեռնադրել տալ իւր տեղ իւր որդուն կամ իւր ազգականին, իսկ այդպիսի ժառանգ չունեցած միջոցին՝ որդեգրում էր ում որ կամենում էր և նրան նշանակում իւր փոխարէն քահանայ։ Ումը որ կամենում էր այդ տէր Յակոբը, նրան էր տալիս իւր ծուխը և ոչ ոք չէր դիմադրում։ Նոյն տէր Յակոբը, ենթադրենք որ երկու աղջիկ ունէր, որոնց ամուսնացնում էր։ Եւ ահա իւր տասը կամ քսան ծուխը, իւր ընտրութեամբ, մէկ աղջկան էր օժիտ տալիս «վայելելու», քսան ծուխը — միւս փեսային։ Եւ այսպէս ծուխերը իրանց քահանայից ձեռքով ծախվում, առնվում, գրաւ դրվում և օժիտ էին գնում ընդդէմ իրանց կամաց։ Քահանայից որքանութեան համար որոշուած սահման չկար և այդ պատճառով քաղաքիս քահանայից թիւը պէտք եղածի կրկնապատիկն էր։ Տգէտ, անուս, անգործ, դրանք կամ բաղերում շարունակ քէֆ էին անում, կամ Կուր գետի վրայ օրը ցերեկով և անպատշաճ ձևով մերկացած՝ ձկնորսութեամբ էին պարապում, կամ տանը ճրագուի մոմ անում, դամբ (ուռկան) գործում, և տեսակ տեսակ արհեստներով պարապում, իսկ աւելի ծոյլերը և անշնորհքները առաւօտից մինչև երեկոյ փողոցներում դատարկ շրջում և զուարճախօսութիւն (հանաքներ) անում։ Ներսէսը իւր մէկ նամակի մէջ գրում է «այսօր ինձ մօտ եկաւ իշխան Գէօրգի Թումանեանցը, որ քաղաքիս մաքսատան վերակացուն է, և պատմեց թէ երկու օր առաջ կառավարչապետ Րտիշչէվը կամենում էր գնալ Սիօն եկեղեցին և ինձ առաջարկեց գնալ իւր հետ ու ճանապարհին հաշուել թէ քանի հայ քահանայից կը պատահենք փողոցում։ Հաշուեցինք ու մեզ պատահածները 17 էին և Րտիշչևը այդ դատարկաշրջիկների բազմութեան վրայ շատ նեղացաւ»։

Իսկապէս, Թիֆլիզի քահանայք այն ժամանակները երկու որոշ կարգի էին բաժանվում։ Բազմաթիւ մասը հասարակ քահանայքն էին, որոնք մինչև 1808 թուի Բարձրագոյն հրովարտակը՝ որ հոգևորականացը Ռուսիոյ մէջ արձակում էր ստրկութիւնից, հայ և վրացի իշխանների և եկեղեցեաց ճորտեր (ստրուկներ) էին, բայց ազատուելուց յետոյ էլ՝ վաղեմի սովորութեամբ դեռ իրանց ազատ չէին զգում, շարունակում էին նուէրներով ծառայել իրանց վաղեմի պարոններին և ընդհանրապէս աղքատ էին։ Սակաւաթիւ էին, համեմատութեամբ, աւագ քահանայքը, որոնք դրամով վաղուց ազատած էին իրանց գլուխը ճորտութիւնից և դարձած էին ազատ, բայց ոչ մի բարոյական առաւելութիւն չունէին միւսների վրայ։ Այդ աւագ քահանայքը վայելում էին «օջախի որդի» և «մեծ տէրտէր» տիտղոսը, և Թիֆլիզի մեծամեծաց հետ բարեկամ և խնամի լինելով, մի ոյժ էին կազմում, արհամարհելով ոչ միայն թեմիս առաջնորդներին, այլ և մի կերպ իշխում էին Էջմիածնի պահակալների վրայ։ Սրանք էին մեծ մասամբ յօգուտ Աթոռի ժողովարարութիւն անողները և վէքիլները, բայց պարտաւոր չէին համարում իրանց ում և իցէ հաշիւ տալ։

Թիֆլիզեցւոց այն ժամանակուայ սովորութեամբ ամէն ոք, ինչ դասակարգից որ լինէր, բացի իւր յատուկ անունը կրում էր և մի աւելորդ անուն (մականուն), որպէս ածական, որ նուիրած էր իրան ժողովուրդը. այդ մականունը կամ ածականը շատ ճիշդ կերպիւ արտայայտում էր անձնաւորութեան ծագումը կամ բնաւորութիւնը։ Այդպէս և բոլոր քահանայք, «մեծ տէրտէրների» հետ միասին, ունէին իրանց ածականները, որ այնքան սովորական էին դարձել, մինչ օրինակ, Սարգսեանց տէր Յովհաննէս ասելու տեղ բաւականանում էին «ճիպի» ասելով և ամէնքը գիտէին թէ ում մասին է խօսքը։

Ներսէսի Թիֆլիզ առաջնորդ եկած ժամանակ նշանաւոր էին հետևեալ աւագ քահանայքը՝ 1) Վանքի տէր Ղազար Լազարեանը, որ երկար ժամանակ Էջմիածնի վէքիլ և գործակատար էր եղած, երկու անգամ վերանորոգած էր վանքը և շատ յարգուած էր ամէնքից. այժմ ծերութեան պատճառով գրեթէ քաշուած էր գործերից։

2) Վանքի տէր Յովհաննէս Սարսեանը՝ «ճիպի» (պորտ) անուանեալ իւր յաղթանդամ մարմնի և ահագին որովայնի պատճառով. Տգէտ և անուս, բայց խելքի ու ազդեցութեան տէր, զուարճախօս։ Լազարեան տէր Ղազարը, անժառանգ լինելով, առած էր սորան որ դեգիր և ժառանգ իւր ծուխի։ Տէր Յովհաննէսը գործակատար էր Յովսէփ Արղութեանի և Դաւիթ կաթողիկոսի. ապա երբ Դանիէլը կաթողիկոսացաւ, սա ևս անցաւ նորա կողմը։ Այս «մեծ տէրտէրը» սովորութիւն ունէր ծաղրել Էջմիածնից եկած առաջնորդներին կամ եպիսկոպոսներին նոցա գլուխը թափ տալով (շարժելով), որից յետոյ հրապարակաւ պարծենում էր «նրա գլուխն էլ թափ տուեցի և իմացայ թէ ինչ խելքի տէր է»։ Երբ իմացաւ Ներսէսի գալը, ասողներ եղան, որ այս առաջնորդի հետ այսպիսի խաղ նա չի համարձակուել խաղալու։ Տէր Յովհաննէս ճիպին գրաւ դրեց Օրթաճալում ճաշի վրայ։ Ներսէսը թէև զգուշացրած էր այդ մասին, բայց հէնց առաջին անգամ, երբ արհին վանքի մէջ հանդիսաւոր պատարագ էր անում և տէր Յովհաննէսը սեղանի վրայ սպասաւորում էր, պատարագչի ծնկաչոք աղօթքից յետոյ վերկացած ժամանակ, երբ եպիսկոպոսական թագը սպասաւորները դնում են նորա գլուխը, ճիպին, որպէս թէ թագը ուղղելով, թափ տուեց Ներսէսի գլուխը։ Ահռելի րոպէին պատարագիչը մեղմ ձայնիւ նկատեց միայն «անիրաւ, դու քոնն էլի արեցիր»։ «ոչ, ծառայդ եմ սրբազան» պատասխանեց ճիպին, բայց միւս օրը Օրթաճալում իւր տարած ճաշը վայելեց նա, ծաղրելով նորեկ առաջնորդին։

3) Սուրբ Նշանի տէր Նիկողոս, որի մասին Ներսէսը գրում է «սա կարի մարգարէութեամբ լօքօ անուանեալ, որ ընդարձակաբերան նմանահանգոյն՝ մշտափոյթ է ի կլանել անխտիր զմեծ և զփոքր՝ միայն զի պարարտասցէ զիւրն ախորժակ մոլի կրից և ունակութեանց»։

4) Բեդղեհեմի տէր Մելքիսեդը։ 5) Ջգրաշէնի տէր Սիմէօնը, 6) Մօղնու տէր Միքայէլը, 6) Նորաշէնի տէր Յակովբը և այլք։ Ըմբոստ հանդիսացաւ Ներսէսին նա մանաւանդ Նորաշէնի տէր Գաբրիէլը։ Ներսէսի կողմն էին թէև աննշան ըստ ծագման, բայց աւելի համեստ քահանայք՝ Ս. Նշանի աւագ լուսարար տէր Յովհաննէս Տէր Խաչատրեանը, տէր Յարութիւն տէր Վարդանեանը, Փամոյեանցը, տէր Յակովբը (ժանգ անուանեալը), Ջիալեանը (Ջիալղէդայ անուանեալը) և այլք։ Ներսէսի մտերիմն էր մանաւանդ Խելթուբան անուանեալ տէր Մովսէս Ապօձաւրեան քահանայն, որին հակառակորդները ծաղրելով կոչում էին Ապուզարեան և իբրև պակասութիւն, յիշեցնում էին քանի մի տարի առաջ դա իշ. Թումանեանների ճորտն էր եղած։

Այս բոլոր քահանայք եռանդով մասնակցում էին Ներսէսի կռուին, ոմանք սորա կողմը պահելով, և ոմանք ոխերիմ թշնամի մնալով։

Ներսէսի աշխարհական հակառակորդներից առաջինն էր Յովսէփ կաթողիկոսի եղբօր որդի իշխան Սօլօմոն Երկայնաբազուկ—Արղութեան։ Վրաց թագաւորութեան ժամանակ նա մինբաշի (Գնդապետ) էր, ապա ռուսաց ժամանակ ևս հաւատարիմ ծառայեց և նշանաւոր դիրք ունէր. Նա փարթամ էր, ամենից հարուստ էր, կտրուկ, ճարտար, յարգուած թէ ռուսաց մեծամեծներից և թէ ժողովրդից ու առհասարակ մեծ ազդեցութեան տէր։ Սակայն մէկ թոյլ կողմ ունէր այս ուժեղ մեծատունը։ — Յովսէփ կաթողիկոսը նորա տանը վախճանուեցաւ և հայրապետի ունեցած չունեցածը ու այն մեծագումար իրեղէնները, որ պէտք է Էջմիածին գնային, այլ ևս իշխանի տանից դուրս չեկան ու Աթոռին չը հասան։ Դաւիթ-Դանիէլեան կռուի ժամանակ այդ մասին ի հարկէ, խօսող չեղաւ։ Եփրեմ կաթողիկոսն էլ այնքան յարգում էր իշ. Սօլօմոնին, որ անցեալը չէր յիշել։ Բայց այն Ներսէսը, որ անցեալի ոխը միշտ սրտումն ունէր ու այժմ այնքան յարգելի և սիրելի էր թէ հայրապետի և թէ ռուսների մօտ, շատ հեշտութեամբ կարող էր այսօր դատ բանալ իշխանի դէմ, յետ պահանջել աթոռապատկան գոյք և մինչև անգամ մեղադրել սրան յափշտակութեան յանցանքում։ Թէև առաջնորդը Թիֆլիզ եկած օրից միշտ այցելում էր իշխանին, առ երեսս յարգանքով էր վարւում նորա հետ և մինչև անգամ իբր թէ ցանկանում էր նորա բարեկամութիւնը վայելել, բայց իշ. Սօլօմոնը աւելի ևս կասկածների մէջ էր մտնում, և ինքը չերևալով, կողմնակի կերպիւ գրգռում էր իւր համաքաղաքացւոց Ներսէսի դէմ, յուսալով թէ գոնէ ադիլխով սա շուտ կը քաշուի Վրաստանից։ Աշտարակցին տեղեակ էր իշխանի յարած որոգայթներին և լաւապէս հասկանում էր սորա հոգեկան անհանգստութիւնը։ Մինչ Թիֆլիզեցոց հետ կռիւը դեռ լայն ծաւալ չէր ստացել, 1816 թուի յունուարի 6-ին, Ջրօրհնեաց օրը, Ներսէսը գնաց իշխ. Սօլօմոնին Տէրունական հրաշափառ տօնը շնորհաւորելու։ Իշխանը, որ, լարուած յարաբերութեանց մէջ գտնուելով առաջնորդի հետ, ամենևին չէր սպասում այդ այցելութիւնը, շփոթուած դիմաւորեց արհիոյն, ունենալով իւր ցուցամատի վրայ մի թանկագին եպիսկոպոսական զուրմուխտէ մատանի։ Քաղաքավարական ձևերից յետոյ, Ներսէսը աչքը ուղղեց պատի վրայ կախ արած Յովսէփ կաթողիկոսի իւղաներկ մեծ պատկերի վրայ, ուր հանգուցեալ հայրապետի մատում նկարած էր նոյն մատանին, որ այսօր կրում էր իշ. Սօղոմոնը։ Ներսէսը հեգնօրէն ասաց իշխանին՝ «Տեսէ՞ք, կնեազ, ո՞րքան կենդանի է նկարուած ձեր ձեռքի մատանին այս պատկերի վրայ։ Բայց ինչու այդ հայրապետական զարդը ձեր մատի վրայ է և ոչ թէ իմ ձեռքում, մինչդեռ հոգելոյս քահանայապետի ժառանգը, որպէս Աթոռի ներկայացուցիչ, ես եմ և ոչ դուք»։ Այս զուարճախօսութեան ձևով արուած նկատողութիւնը, ժպիտ յարուցանելով միւս ներկայ եղողների մէջ, այնքան խոր խոցեց շփոթուած իշխանի սիրտը, որ նա նոյն օրը անկողին մտաւ և, րոպէ րոպէ սպասելով թէ պիտի գան ու վեր գրեն իւր տունը, շուտով վախճանեցաւ։ Ինչպէս երևում է, այս տխուր դէպքը խղճահարեց Ներսէսին։ Փետրուարի 6-ին առաջնորդը վայելչական հանդիսով Մօղնու եկեղեցում, ներկայութեամբ կառավարչապետի ու ռուսաց, վրաց և հայոց մեծամեծների, անձամբ պատարագ մատոյց և կատարեց իշխանի թաղման ծէսը ցկարգն գերեզմանի, ապա մարմինը ուղարկուեցաւ Սանահին Արղութեանց դամբարանում ամփոփելու համար։ Հաղորդելով բոլոր վերոյգրեալը կաթողիկոսին, Ներսէսը շարունակում է «Թէպէտ և յայտնի է ձերում վեհափառութեան կենցաղավարութիւն նորա ընդ մեզ ի կենգիր անմահացրեց իւր անունը լատիներէնից, յունարէնից թարգմանութիւններ անելով ճիշտ վենետկեան ոճի գրաբարով, որ չէ ճանաչում ոչ որոշեալ ոճական դարեշրջան և ոճաբանութեան մէջ էկլէկտիկ—ընտրողական է, իւրաքանչիւր տարուց և իւրաքանչիւր մատենագրից վերցնում է այն, ինչ իւր քմքին ախորժելի է։

Հայր Քաջունին յիսնամեայ յոգնաջան աշխատանքը վերջ սցնելու վրայ է, ընական գիտութիւնների սիրահար լինելով՝ նա իրեն նպատակ է դրել հայերէն գիտնական լեզու ստեղծելու, որ երկար հաւաքումով և ստեղծագործութիւններով յաջողել է նրան։ Յիսնամեայ աշխատութեան պտուղներն ամփոփելով իւր գիտութեանց և արուեստից բառարանում, շուտով կաւարտէ նա իւր կեանքի գործը։

Մեր դիւրափոփոխ և յարաշարժ դարում չեն ծնվում տոկուն անհատներ, հին ժամանակների տոկունութեան մի օրինակ է Հայր Քաջունին, որ իւր անձը մի գործի նուիրելով մինչև վերջն հաւատարիմ է մնացել նրան։ Դիւրամատոյց փառքի յետեւից ընկնող նոր սերունդն ընդունակ չէ մի տասնեակ տարի գոնէ հաւատարիմ մնալու իւր գործին, ուր մնաց քառասուն կամ յիսուն տարի։

Մինչ Մխիթարեան միւս վերապատուելիք դպրոցներ են ղեկավարում և վիճակներ կառավարում՝ մոռանալով բոլորովին իւրեանց միաբանութեան գոյութեան խորհուրդը, ահա Հ. Մանուէլի նման ծերունիք տքնում են հաւատարիմ մնալ իւրեանց կոչմանը։

Անարդարացի կը լինէր մոռանալ և վիճակաւոր մխիթարեանների մէջ վաղաժամ Հայր Ք. Քուշնարեանին, որ իւր վիճակի հոգսերից ազատ ժամանակը նուիրում էր հնախուզութեան, բանասիրութեան և թարգմանութիւնների։ «Բազմավէպի» էջերում իրանց աշխոյժով և իմաստալից բովանդակութեամբ և պարզ լեզուով միշտ աչքի էին ընկնում Թէոդոսիայից հայ կաթոլիկների համեստ ժողովրդապետի յօրինած առակներն ու ոտանաւորները։ Կաֆայի և առհասարակ Ղրիմու հայ գաղթականութեան պատմութեան հետազօտութիւնը միշտ փառաւոր կը պահէ Հ. Քուշնարեանի անունը, որին մահը այրական ծաղիկ հասակում խլեց թէ իւր միաբանութիւնից և թէ հայ գիտութիւնից։ Դեռ ևս 1889 թուականին նաւու վրայ Թէոդոսիայից դէպի Սևաստոպօլ հանդիպեցայ այդ մխիթարեան կրօնաւորին։

Միջահասակ, գերուկ, կարմրերես, շիկամորուս, հազիւ ալեխառն մազերով այդ աշխոյժ և ներհուն կրօնաւորն առաջին հայեցուածքին իսկ գրավում էր խօսակցին։ Նրա բնաւորութեան մեղմութիւնն և վենետկան Մխիթարեաններին յատուկ սիրալիր և իտալական gentiluomo-ի ձևերը, հայկական գործերով հետաքրքրուող միտքն և գիտնական ուղղութիւնը մեծ լոյսեր ծագեցին այն ժամանակ իմ մէջ, ինչպէս կարող էի այն ժամանակ առողջութեան տիպար երևացնող անձի շուտափոյթ մահը գուշակել։ Հայր Քերովբէի մահով վենետկեցիք կորցրին մի արժանաւոր միաբանակից, իսկ հայ գրականութիւնը մի նշանաւոր առակաբան ու պատմաբան։

Վենետկեան Մխիթարեանների երիտասարդ սերնդեան մէջ աչքի է ընկնում միայն մի անձն, որ արդէն մի տասնամեակ է, որ անունն է հանել իւր պատմական և գրական երկերով։

Հայր Բարսեղ Սարգսեանի անունը այսուհետև միշտ կը յիշատակուի Մովսէս Խորենացու պատմութեան քննադատութեան մէջ։ Այս Մխիթարեանը սկսելով իւր հետազօտութիւնները Արաքսի հովտից և պատմական քննադատութեան ձեռնարկելով՝ հենց առաջին քայլափոխում մի արտաքին հարուածով որոշ շաւիղ ընտրեց իւր համար։

Պատմաբան և քննաբան գերմանացի պրօֆէսոր Ա. Գուտշմիտը երկու հայ պատմաբանների, Ագաթանգեղոսի և Մ. Խորենացու գործերի քննութիւնով առաջին անգամ խախտեց փաստօրէն դրանց պատմական հեղինակութիւնը։

Հայր Բարսեղը նախ վառուած վրէժխնդրութեան ոգւով սկսաւ ընդիմաբանել գերմանացուն և իւր անձը նուիրեց նրա քննաբանութեանց եզրակացութիւնները հերքելու։ Սակայն հերքել Գուտշմիտի ամեն մի խօսքն այնքան էլ դիւրին չէր, ով ինձ պէս բաղդ է ունեցել աշակերտելու այդ մեծ գիտնականին, գիտէ որ նա ոչ մի խօսք և ոչ մի բառ անգամ չէր արտասանում, որ տարիների ուսումնասիրութեան վրայ հիմնուած չը լինէր։ Բաւական է միայն ասել, որ այդ անզուգական գիտնականը հայերէն Եւսեբիոսի բնագիրը ճշտել է առանց հայերէնն իմանալու, հիմնուելով միայն իւր պատմական գիտութեան մեծ պաշարի և յունարէն լեզուի ծայրալիր գիտութիւնով։ Գուտշմիդի հայերէն Եւսեբիոսի մէջ արած ուղղագրութիւնից մեծ մասն ապա արդարացել են յունարէն կտորների, ասորերէն թարգմանութեան և հայերէն ձեռագրների շնորհիւ։

Հայոց պատմութեան երկու նշանաւոր հեղինակներն ևս ընկան Գուտշմիդի սուր քննադատութեան տակ։ Ագաթանգեղոսը, ցարդ յայտնի չորրորդ դարու ականատես պատմագիրը, Տրդատի քարտուղարն անյայտացաւ, նրա անունով գործից մնաց մի պատառ-պատառ եղած աւերակ, որի հնագոյն մասն էր կազմում ըստ Գուտշմիտի, վարք սրբոյն Գրիգորի։ Աւելի խիստ քննադատութեան և անաչառ դատաստանի հանդիպեց Մովսէս Խորենացին, որի աղբիւրները մի առ մի գտաւ Գուտշմիդ և նրանց արժէքը որոշեց, մինչև ցարդ եղած քննութիւնների հակառակ նա չտեսաւ Խորենացուն, այլ տուաւ նրան ճշմարտախօսի վկայականը։ Գուտշմիդը ցոյց տուաւ Խորենացուն մոլորեցնող գիտումները (տենդենցիա)։ Արդէն մի քանի տարի անցել էր այս քննութիւնից, որ Գուտշմիդը բրիտանական էնցիկլօպէդիայի մէջ հարևանցօրէն յայտնեց այն կասկածը, թէ Խորենացին Զ. դարու մատենագիր է, այսինքն այն, ինչ որ այժմ Ա. Կարիէրը իբրև նորութիւն է յայտնում։ Վերահաս մահը թոյլ չըտուաւ մեծ գիտնականին հիմնելու իւր այս վերջին կասկածը։

Գուտշմիդի այս երկու խիստ հարուածները ըմդդիմամարտութեան ոգի ներշնչեցին Հայր Բարսեղին, որ սկիզբը մի թոյլ պատասխան գրեց Խորենացուն ի պաշտպանութիւն և սկսաւ իւր հակառակորդի գրութիւններն ուսումնասիրել։ Այդ ուսումնասիրութիւնը ստիպեց նրան բազմաթիւ աղբիւրների դիմել և ուսանել պատմական քննադատութեան ոճը։

Սպառազինուած հայ մատենագրութեան գիտութիւնով և անտիպ ձեռագրների և մատենագրների վկայութիւններով գրեց Հայր Սարգսեանը իւր «Ագաթանգեղոսն և իւր բազմադարեան» գաղտնիքը։ Այս գրութեան մէջ արդէն Հայր Բարսեղը թէպէտ հակառակորդ Գուտշմիդի միանգամայն, սակայն նրա աշակերտն է երևում, ուստի և նրա եզրակացութիւնները հիմամբ շատ չեն տարբերվում Գուտշմիդի կարծիքներից, որի հետևանքն է Ագաթանգեղոսի չքանալը։ Այս բազմավաստակ երկը դեռ քիչ ուշադրութեան է արժանացել մեր մէջ և թէպէտ ներկայացուած է Սահակ-Մեսրոպեան մրցանակին, բայց նրա մէջ եղած գլխաւոր առարկութիւններն արգելք են եղել պսակման։

Հայր Սարգսեանի աշխատութեան, ինչպէս և այլ հեղինակութիւններին, շատ է խանգարում նրա լեզուն, որ մի խառնուրդ է արևելեան և արևմտեան բարբառների խուզուած և կանոնած գրաբարով։

Հայր Բարսեղը միակն է վենետիկցի Մխիթարեաններից, որ ժամանակակից յարուցուած գիտնական խնդիրներին հետևում է։ Այս պատճառով նա առիթ առաւ «Արարատի», «Արձագանքի» և «Նոր-Դար»-ի յարուցած ազգային խնդիրներն և մի ընդարձակ ուսումնասիրութիւն նուիրեց «Մանրքէա-Պօղիկեան Թոնդրակեցւոց ազանդին»։

Այս ուսումնասիրութեան մէջ արդէն երևում է հասուն գիտնական մեթոդ, որ շատ մեծ արդիւնք կարող է տալ ապագայում։

Հայր Սարգսեանի գրութեանց մէջ երկու թերութիւն է նկատվում, մին արդէն յիշուած լեզուն է, միւսը նրա բանասիրական շեղումներն, որոնց նա երբեմն դիմում է։ Նրա նախկին ձգտումն, որով կամենում էր հերքել իւրաքանչիւր հայ մատենագրութեան դէմ եղած հարուածները, այժմ մեղմացել է և ես երկիւղ ունեմ, որ նրա ձեռք բերած նոր մեթոդը մեր մատենագրութեան աւելի մեծ հարուածներ կը տայ և կը մաքրէ դարերի փոշուց։

Ի վերջոյ չեմ կարող ցաւ չյայտնել, որ այսպիսի մի գիտնական անձն ստիպուած է Կ. Պօլսում Մխիթարեան վարժարանը ղեկավարել և դասատուութիւն անել, փոխանակ իւր անձն ամբողջովին գիտութեան նուիրելու։

Վենետկի Մխիթարեանների մասին խօսքս դեռ չաւարտած, պիտի աւետեմ և մի այլ գիտնական միաբանի մասին, որ նոր է երևան գալիս «Բազմավէպի» էջերում։ Այդ անձն է Հայր Վարդան Սոմոնձեան, որի «կենսագիր և նկարագիր Եզնկայ վարդապետի Կողբացւոյ» հետազօտութիւնը գիտնական մի շահագրգիռ մենագրութեան (Monographie) է, որ թէպէտ հեղինակի վենետկեան անհաստատուն մեթոդի և մութը լեզուի ազդեցութեամբ իւր արժէքի մի մասը կորցնում է, բայց այնուամենայնիւ ապագայ է խոստանում հեղինակին։

Վենետկի Մխիթարեանների գրական գործունէութեան մասին աւարտեցի խօսքս, որ կամենում եմ համառօտ եզրակացութիւններով ամփոփել։

1. Վենետկի Մխիթարեաններն հաւատարիմ են իրանց միաբանութեան աւանդական ուղղութեան։

2. Նրանց մէջ հետզհետէ պակասում է գրագէտների և հնախոյզների թիւը։

3. Կեղծ բանասիրութեան շրջանի փակումով վերջանում են և Մխիթարեան բանասէրներն ու տեղի են տալիս տաղաչափներին։

4. Մխիթարեանները մի յատուկ լեզու ունեն իրանց համար, որ ոչ գրաբար է և ոչ աշխարհաբար։ Այս լեզուն արգելառիթ է նրանց գրական գործերի տարածման։

5. Հայր Ղ. Ալիշանը Վենետկի Մխիթարեանների մարմնացեալ տիպարն է թէ իբրև կաթոլիկ կրօնաւոր, թէ իբրև պատմաբան և թէ իբրև հայ գրագէտ։

6. Վենետկեցի Մխիթարեանները թէպէտ զերծ վիեննայի Մխիթարեանների մոլեռանդութիւնից, բայց այնուամենայնիւ ի սրտէ կաթոլիկներ են և մեր «Էջմիածնականների» փրկութիւնը Հռովմումն են տեսնում։

Այս ընդհանուր տեսակէտները պարզելուց յետոյ ես ջանացի ցոյց տալ Հ. Հ. Ալիշանի, Ճարեանի. Քաջունու, Քուշնարեանի, Սարգսեանի և Սոմոնձեանի գրական և գիտնական գործունէութիւնները այնպէս, ինչպէս ես եմ ճանաչում, թէպէտ աւելի սիրելի կը լինէր ինձ, եթէ այս անուանի հեղինակների երկերն այնքան հանրածանօթ լինէին մեր ընթերցող դասակարգին, որպէս զի իմ տեսութիւնների անհատական սխալները ջնջուէին։

Անցնենք այժմ նոր Մխիթարեաններին կամ վիեննացիներին, որոնց մասին նախընթացումն հարևանցօրէն յիշատակութիւն արինք։

Ն. Քարամեանց։

(Կը շարունակուի)

«ԱՐՁԱԳԱՆՔԻ»
ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

Յուլիսի 8-ից.

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ.—Ղազանի ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձուի օգնական Լատիշևը ազգային լուսաւորութեան դեպարտամենտի փոխտեսուչ է նշանակուած Եգեանցի տեղ, որ լուսաւորութեան պ. նախարարի խորհրդի անդամի պաշտօն է ստացել։ Պրոֆեսոր Մենդելէևը չափ ու կշռի գլխաւոր պալատի կառավարիչ է նշանակուած։

Լրագիրները հաղորդում են, որ կիրակնօրեայ հանգստութեան խնդրի վերաբերութեամբ քաղաքային խորհուրդներից և տեղական ուրիշ հաստատութիւններից տեղեկութիւններ են հաւաքվում. այնուհետև մի ծրագիր կը կազմուի կիրակի օրը հանգիստ պահելու մասին՝ պետական խորհրդի քննութեան առաջարկելու համար։

դանութեան, այլ զի մեծ այր նա պակասեցաւ, մանաւանդ յիւրում ազգատոհմին և տան, հարկ է ըստ չափու կարողութեան յատուկ խնամակալութիւն ունել՝ զի թէպէտ և պակասեցաւ ինք, տուն նորա մի պակասեսցէ այլովք պարագայիւք, որ կարէ համարել լինել երևելի պակասութիւն ազգային և աւելի ևս զգալի յայսպիսի նուաստութեան ժամանակի ազգի մերում»։ Ընդ սմին Ներսէսը աղերսանօք խնդրում էր կաթողիկոսից, որ հայրապետական կոնդակով մխիթարէ հանգուցելոյ եղբօր կնեաղ Նիկոլուն (Նիկողայոս), որդոյն Զիօշին, կընոջը և հօրեղբօր որդի Զաքարիային, խրատելով սոցա միաբանութեամբ կառավարուել «ի պաշտպանութիւն պատւոյ տան և անուան իւրեանց»։ Բացի այդ, նա աղաչում էր կաթողիկոսին, որ առաջ նորա, Ներսէսի, անունը յիշելու, Վեհափառը ինքը իւր կողմից միտք յղանայ հոգեհանգիստ կատարելու իշխանի համար Էջմիածնի տաճարում։

Իշ. Արղութեանի մահուանից յետոյ Ներսէսի համար վտանգաւոր հակառակորդներ դարձան՝ Բեհբուդեան տանից՝ Դարչի, Յովսէփ, Արսէն, Աբիսողոմ և Խոթխուզալոբ իշխանները, ազնուականք՝ Յովսէփ Ղազբաթեանը, Թումայ Ղորղանեանը, Մկրտում Սուրգունեանը, իսկ պատուաւոր քաղաքացիներից՝ Մունթոյինց Մկրտումը, Բաստամինց Բէժանը և այլք։

Հակառակորդների պարագլուխ՝ իշխ. Դարչի կամ Դարչին Բեհբուդեանը շատ նշանաւոր անձն էր։ Որպէս աւագ ներկայացուցիչ դարերով Թիֆլիզի տէր և կառավարիչ եղող Բեհբուդեանց տոհմի, Դարչին վրաց թագաւորութեան ժամանակ ժառանգաբար վարում էր քաղաքիս մելիքի (նահանգապետի) և մամասախլիսի (տանուտէրի) պաշտօնները և առաջնակարգ դեր էր խաղում։ Թիֆլիզի գրեթէ լիազօր տէրը լինելով, նա ամենքի հրամայող էր և իշխող։ Մելիքութեան պաշտօնում նա նշանաւոր եկամուտներ ունէր ժողովրդից։ Բայց ռուսաց կառավարութեան ժամանակ մելիքի պաշտօնը իւր եկամուտներով վերացաւ, և Դարչին թէև իւր հաւատարմութեան համար դէպի ռուսները ստացաւ չին, թոշակ, շքանշաններ, նաև դարձաւ անդամ Աւագ Ատենի, բայց նիւթական շատ կորուստ ունեցաւ և դժուարանում էր իւր օջախի առաջուայ շուքը պահպանել։ Այսուամենայնիւ իշ. Դարչին վայելում էր տակաւին ժողովրդական ընդհանուր յարգանքը և տեղւոյս ռուսաց կառավարչապետներից միշտ մեծարվում էր որպէս քաղաքիս մէջ ամենից մեծ ազդեցութիւն ունեցող անձը։ Նորա այդ ազդեցութիւնը տարածուած էր նաև Վրաստանի հայոց հոգևոր վարչութեան վրայ և Էջմիածնի գահակալների առաջն էլ յարգելի էր նորա ձայնը։ Նա տէր էր համարվում իւր պապերից շինած քաղաքիս կուսանաց վանքի, Նորաշէնի, Մուղնի և քանի մի ուրիշ եկեղեցեաց թէ Թիֆլիզում և թէ շրջակայ գիւղերում։ Նորանից էր կախուած այդ եկեղեցիներում քահանայ նշանակելը, կամ աւագ քահանայութիւն տալը։ Նա հրամայում էր առաջնորդին այս ինչ տիրացուին քահանայ ձեռնադրել և այդ հրամանը անմիջապէս պիտի իրագործուէր։ Նա քահանայից հայրաբար խրատում էր ապտակներ տալով կամ չիբուխը վրան կոտրտելով։ Երկրիս հայ եկեղեցիքը այն ժամանակ դեռ ևս երէցփոխներ չունէին, վասն որոյ յիշեալ եկեղեցեաց եկամուտները նմանապէս կեդրոնանում էին իշխանի ձեռքին և սա պարտաւոր չէր հաշիւ տալ ոչ Էջմիածնին, ոչ առաջնորդին, ոչ քահանայից և ոչ ժողովրդին։ Թէ որ աստիճանի արհամարհական ձևով էր վարվում նա հոգևորականների հետ, բաւական է ասել, որ քահանայք ժամերով սպասում էին նոցա դռանը և շատ սակաւ արժանանալով իշխանիս երեսը տեսնելու, եկեղեցական գործերի մասին ծառայի բերանովն էին հետը խօսում։ Երբ առաջնորդի հետ ևս տեսնուել էր կամենում, նա ծառայ էր ուղարկում և կանչել տալիս նորան իւր մօտը։ Եւ Վրաստանի արքեպիսկոպոս առաջնորդը իշխանին ներկայանալիս դեռ փողոցում փիլոն կամ շուրջառ էր գցում վրան և այդ զգեստով, քանի մի ժամանակ դռանը սպասելուց յետոյ, ներս մտնում, խոնարհ ողջոյն տալիս չիբուխ քաշող կնեազին և չէր համարձակվում նստել, մինչև որ իշխանը չը հրամայէր։ Նա սեփականացրել էր իւրեան առաջնորդի հոգևոր իրաւունքները և ինքն էլ որոշում չհաս և հաս պսակները, բաժանում էր ամուսիններին, վճռում էր կտակների, հոգեբաժինների և կողոպուտների գործը. իրաւունք էր տալիս ննջեցեալներին եկեղեցեաց գաւիթներում թաղելու, խլում էր ծուխերը մէկ քահանայից և տալիս միւսին։ Երբ իշխանը ցանկութիւն էր յայտնում ժամ գնալու, քահանայք իրաւունք չունէին սկսել ժամասացութիւնը, մինչ նա չգար և այլն և այլն։

Ներսէս առաջնորդը Թիֆլիզ գալու օրից իշ. Դարչիի մտցրած սովորութեանցը բոլորովին հակառակ ընթացաւ։ Ի մեծ զարմանս Դարչիի, Ներսէսը հենց առաջին անգամ այցելած միջոցին, ներկայացաւ իշխանին առանց փիլոնի և առանց ստրկական խոնարհութեան։ Այնուհետև գործ պատահած ժամանակ, արդէն ինքն էր պահանջում իշխանին իւր մօտ ոչ թէ ինքը գնում նրա տունը։ Իշխանի եկած միջոցին էլ առաջնորդը ընդունում էր նորան նոյն ձևով որպէս և միւս այցելուներին ու չէր ճանապարհ դնում մինչև դուռը։ Ներսէսը վճռաբար յայտնեց, որ ինքը չէ կարող ընդունել նախորդ առաջնորդների ժամանակ մըտցրած կառավարութեան և կենցաղավարութեան ձևերը։ Մի օր իշխանը խնդրեց Ներսէսից որ Սագարէջօ գիւղի Բեհբուդեանց հայրենական եկեղեցւոյ համար այս ինչ տիրացուին քահանայ ձեռնադրէ, արդէն մերժեց այդ խնդիրը տիրացուի տգէտ լինելու պատճառաւ։ Միւս անգամ իշ. Դարչին եկաւ և առաջարկեց առաջնորդին, որ սա իւր բոլոր գործերում խորհրդակցի այս ինչ և այն ինչ «օջախի որդի» քահանայից հետ և ոչ թէ աննշան ծագումն ունեցող երէցների հետ։ Ներսէսը պատասխանեց թէ «այդ իւր գործն է և ինքը գիտէ թէ ինչ է անում»։ Առանց առաջնորդի գիտութեան և միայն իշխանի թոյլտուութեամբ քահանայից մէկը պսակել էր Թիֆլիզեցի Անշենենց Յարութիւնին իւր մօտիկ ազգականի աղջկայ հետ։ Ներսէսը երրորդ օրը իմանալով, չհաս պսակողին զրկեց քահանայագործութիւնից, լուծեց պսակը, փեսային ենթարկեց ապաշխարութեան, իսկ նորահարսին ուղարկեց կուսանաց վանքը։ Ամբողջ քաղաքը դղրդաց այս անսովոր խստութեան վրայ։ Միջնորդեցին Դարչին և միւս իշխանները և սոցա խնդիրը մերժուեցաւ։ Իշխանաց խնդրանօք միջնորդեցին նաև ռուսաց մեծամեծները, բայց բացասական պատասխանի ստացան։ Կառավարչապետ Րտիշչեվը իւր բարիութեամբ նմանապէս խառնուեցաւ այս գործում, բայց վախենալով որ Ներսէսը նրան ևս բացասէ, չէր վստահանում ուղղակի խնդրելու։ Այդ օրերը Թիֆլիզով անցնում էր Պարսկաստանի անգլիական դեսպան նշանաւոր Մօրիէրը։ Որ Րտիշչեվի տանը իմացաւ այս դժբաղդ ամուսինների վիճակը, շատ ռօմանտիկական երևեցաւ իրան այս գործը և նա, օգուտ քաղելով իւր վաղեմի ծանօթութիւնից Ներսէսի հետ, խոստացաւ միջնորդելու և երեք օրուայ նորահարսին կուսաստանից հանելու։ Եւ իրաւ որ, միւս օրը, Րտիշչեվի մօտ, ուր հրաւիրած էին ճաշելու նաև Ներսէսը և Մօրիէրը, անգլիացին աղաչեց առաջնորդին ներումն շնորհել և օրհնել այդ չհաս պսակը։ Նոյնը կրկնեց և տանտէրը։ Ներսէսը զիջաւ նրանց խնդրանաց, բայց առաջնորդիս զիջումը խոր խոցեց իշ. Դարչիին և միւս նշանաւոր միջնորդներին, որոնք առաջ մերժումն էին ստացել։ Սրա վրայ աւելացաւ մի նոր դէպք։ Ներսէսը կանչելով իւր մօտ մի «օջախի որդի» քահանայի յանդիմանեց նրան իւր ապօրինի վարմունքի համար և սպառնացաւ մինչև անգամ կարգալոյծ անել։ Քահանան վազեց իշ. Դարչիի և միւս մեծամեծների մօտ։ Սոքա գաղտնի դարձան Եփրեմ կաթողիկոսին և գովաբանելով յիշեալ քահանայի բարի յատկութիւններ և արած գործերը, խնդրեցին որ հայրապետը պարգևատրէ նորան լանջագեղ խաչով թէև մինչև այդ ժամանակ ամենևին սովորութիւն չկար հայ քահանայից խաչերով պարգևատրելը։ Այս գործից բոլորովին տեղեակ չլինելով, մի օր Ներսէսը ստանում է Եփրեմից մի շքեղ կոնդակ, որով հայրապետը զարմանալի կերպիւ գովաբանելով յիշեալ պատժուելիք քահանայի արած մեծագործութիւնները՝ պարգևում է նորան, իբրև առաջին օրինակ, լանջական խաչ։ Կաթողիկոսը պատուիրում էր առաջնորդին յանձնել կոնդակը այն քահանային, որովհետև իշ. Դարչին և միւս նշանաւոր Թիֆլիզեցիքն էին խնդրած։ Զարմացած և զայրացած Ներսէսը պարգևատուր կոնդակը ծալեց ու պահեց իւր մօտ և ապա մի ճարտար գրութեամբ, որի պատճէնը կայ մեզ մօտ, դարձաւ առ վեհափառը ու բացատրեց՝ որ քահանայից խաչ կրելը հայոց մէջ ընդունուած չէ, որ այն քահանային, որի անունով ուղարկուած է կոնդակը, ոչ թէ պարգևի, այլ այս ինչ պատճառներով պատժի է արժանի, որ ռուսաց տէրութեան օրէնքներով էլ ընդունուած չէ առանց տեղական իշխանութեան առաջադրութեան և գիտութեան պարգևատրել ումև իցէ։ Վասնորոյ Ներսէսը յայտնում էր կաթողիկոսին, որ իւր ուղարկած կոնդակը չի յանձնիլ այն քահանային և աղաչում էր այսուհետև առանց առաջնորդի կանխապէս գիտութեան և լոկ մասնաւոր անձանց գրութեամբ չշռայլել քահանայապետական օրհնութեանց կոնդակները Վրաստանի թեմում։ Էջմիածնից այս մասին գոհացուցիչ պատասխան չեկաւ։ Իշխան Դարչին պահանջեց որ առաջնորդը երևան հանէ ստացած կոնդակը։ Ներսէսը մերժեց։ Դժգոհները անմիջապէս տարածեցին, որ Ներսէսը ըմբոստ է, չէ ճանաչում և չէ հնազանդում կաթողիկոսին, թագցնում է հայրապետի կոնդակները և այլն։

Իշ. Դարչիի անձնական անբաւականութիւններից մէկն էլ, որպէս ինքը գրում է, այն էր թէ «այն երկուն, որ ի լուսանալ առաւօտուն կուսակալն (Րտիշչեվը) գնալոց էր ի Ծալկայ, ես ներկայացայ նորին բարձր գերազանցութեան յորժամ առաջնորդն (Ներսէսը) կայր նստեալ յանդիման նորա. յայնմ ժամանակի հրաւիրեաց զիս կուսակալն նստել մերձ առ առաջնորդն և ասաց առաջնորդին թէ «մելիքն ոչ սիրէ զիս»։ այլ ինքն առաջնորդն ոչ յօժարեցաւ յայնժամ միանգամ զբերան իւր բանալ վասն իմ և ասել կուսակալին թէ «մելիքն սիրէ զձեզ» և այլն։

Բայց որ մանաւանդ վրդովում էր թէ իշ. Դարչիին և թէ միւս հակառակորդաց, այդ այն էր, որ Ներսէսը, սերտ բարեկամութիւն կապելով ռուսաց մեծամեծների հետ, պաշտօնական և սպառնալիքներով լի թղթեր էր գրում մելիքին և այլոց պահանջելով, եկեղեցական հաշիւները, որոնց մասին նախարար իշ. Գօլիցինը ստիպողական կերպիւ մանրամասն տեղեկութիւն և զեկուցումն էր խնդրում Վրաստանի առաջնորդից։ Եւ ահա իւր մեղադրանքների մէջ Ներսէսի մասին, իշ. Դարչին ասում է՝ «Առաջնորդն մեր ընդէր պարտի ընդ տէրութեան Ռուսաց գրութիւնս առնել և ուկազով (հրամանագրով) նոցա խօսել ընդ մեզ և ասել՝ նովաւ ջախջախել զգլուխ մեր. մենք միայն զկաթողիկոս ճանաչեմք և կոնդակի նորա հնազանդիմք, նա ևս պարտի վասն ամենայնի զկաթողիկոսն ճանաչել և նմա հնազանդիլ։ Բայց նա զմեր կաթողիկոսն ոչ ճանաչէ և ոչ հնազանդի նմա և միմիայն ի Ռուսաց թագաւորն ապաւինի և կամի նովաւ ահացուցանել զմեզ, վասնորոյ մեք ևս զնա ոչ ճանաչեմք և ոչ հնազանդիմք» և այլն։

Իշ. Դարչիի այս անզգոյշ գրութիւնը, չգիտեմք ում ձեռքով, հասաւ Պետերբուրգ նախարարի ձեռքը և, միանգամայն ստուեր ձգելով նորա անցեալ հաւատարիմ ծառայութեան վրայ, կառավարութեան խիստ քննութեան առարկայ դարձաւ։

(Կը շարունակուի)

Ալէքսանդր Երիցեանց։

Յուլիսի 9-ից.

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ.—Պետական կալուածների նախարարութեան կառավարիչը ուղևորվում է Ռուսաստանի կեդրոնական և հարաւային նահանգները երկրագործութեան և գիւղական արդիւնաբերութեան ընդհանուր տեսութիւնն անելու:

ՓԱՐԻԶ. — Բանկոկից հաղորդում են, որ յայտնի կերպով պատրաստութիւններ են տեսնվում արքայական տան դուրս գնալու համար, ժողովուրդը խիստ յուզուած է. ենթադրում են, որ արքայական տունը ձգտում է խլրտում ձգելու, որպէս զի կարողանայ զանազան պետութիւնների ծովային ոյժը գրաւել դէպի Սիամ:

ԼՈՆԴՈՆ.—Տանձինից հեռագրում են Ռէյտերի ընկերութեանը, որ Բանկոկում պատահած եղելութիւնների պատճառով չինաց կառավարութիւնը պատրաստվում է օգնել Սիամին:

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ.—Թագաւոր Կայսրը և Կայսրուհին, Թագաժառանգը, Մեծ Իշխան Միխայիլ Ալէքսանդրովիչը և Մեծ Իշխանուհի Քսենիա Ալէքսանդրովնայի հետ վերադարձան երէք Ֆինլանդիայի շխերներից նոր Պետերհօֆ:

«Բիրժեվ. Վեդ.» լրագիրը հաղորդում է, որ գերմանական տէրութիւնը ընդունել է ռուս կոմիսարների Բերլին ուղարկելը, մաքսային համաձայնութեան վերջնական պայմանները սահմանելու համար, բայց ցանկութիւն է յայտնել որ բուն կոնֆերենցիան աշունքից առաջ չըբացուին:

ՓԱՐԻԶ.—Ծովապետ Հիւմանի հրամանատարութեան ներքոյ գտնվում են 3 նաւ Բանկոկի առաջ կանգնած, 2 նաւ Մէնամ գետի մուտքի առաջ, զրահաւոր «Triomphante Aviso Pluvier նաւը և 2 թնդանօթաձիգ նաւակներ: Օտար լէգէօնի զօրախումբը արագացրած քայլերով եկաւ Կամբօջօ, միւս զօրաբաժինները հետզհետէ հասնելու են: Տէրութիւնը կարծում է որ այս ոյժերը բաւական կը լինին Մենամը ռմբակոծելու և եթէ հարկը ցոյց տայ աւելի եռանդուն միջոցների դիմելու:

Խմբագիր-Հրատարակիչ՝
ԱԲԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ
Բ. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆԻ

Կուկիա, Վօրօնցովի արձանի հանդէպ) հիւանդներին ընդունում են ամեն օր, բացի կիւրակի օրերից:

ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ՝

Բ. Ա. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վիրաբուժութեան (և ատամնացաւի) և վեներական (սիֆիլիս) ցաւերի:

Կ. Մ. ԶԻԿՈՎԱՆԻ—9—$10^1/_2$ ժ. աչքի և նեարդային ց.

Դ. Գ. ԲՈՒԴԿՈՎՍԿԻ—10—$11^1/_2$ ժ. ներքին, երեխայոց և կանանց ց.

Ի. Ֆ. ԳՐՕՏԱՍԵՎԻՉ—$11^1/_4$—$12^1/_2$ ժ. ականջի, կոկորդի և քթի ց.

Ա. Գ. ԿԱՐԱԳԵՏԵԱՆ—1—$1^1/_2$ ներքին և երեխայոց ց.

ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ՝

Ի. Վ. ՉԷԳՈՒՐԿՈՎՍԿԻ—5—6 ժ. աչքի և կրծքի ց., քիմիա-խոշորացուցական հետազօտութիւն խլխի և մէզի:

Ա. Ա. ԳԱԴՕՄՍԿԻ—6—7 ժ. սիֆիլիսի (նաև մորթու) և վիրաբուժութեան:

Բ. Ա. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ—$7^1/_2$—8 ժ.

Ի. Ե. ՖՐԱՆՑԻՈՒՍ—7—$7^1/_4$ ականջի, կոկորդի և քթի և նեարդային ց. երկուշաբթի, չորեքշաբթի և ուրբաթ:

Վճար 50 կ.: Համախորհրդի (կօնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին:

Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝
Բժշկապետ Նաւասարդեան:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ

Մարդատար գնացքը Թիֆլիզից Բաթում դուրս է գնում առաւօտեան ժ. 9-ին 30 ր. և Բաթում հասնում է երեկոյեան ժ. 9-ին 45 ր.:

Փոստային գնացքը Թիֆլիզից Բագու դուրս է գնում ցերեկուայ ժ. 1-ին 20 ր. և հասնում է Բագու առաւօտեան 7 ժ. 30 ր.:

Փոստային գնացքը Թիֆլիզից Բաթում դուրս է գնում երեկոյեան ժ. 6-ին 50 ր. և Բաթում հասնում է առաւօտեան ժ. 8-ին 15 ր.:

Մարդատար գնացքը Բաթումից Թիֆլիզ դուրս է գալիս առաւօտեան ժ. 9-ին 45 ր. և Թիֆլիզ հասնում է երեկոյեան ժ. 9-ին 52 ր.:

Փոստային գնացքը Բաթումից Թիֆլիզ դուրս է գնում գիշերուայ ժ. 11-ին 25 ր. և Թիֆլիզ է հասնում ցերեկուայ ժ. 12-ին 25 ր.:

Փոստային գնացքը Բագուից Թիֆլիզ դուրս է գալիս գիշերուայ ժ. 11-ին 10 ր. և Թիֆլիզ հասնում է ցերեկուայ ժ. 5-ին 50 ր.:

Ամառուան գնացքը Թիֆլիզից Միխայլովօ դուրս է գնում ճաշից յետոյ 3 ժամին. Միխայլովօյից Թիֆլիզ՝ առաւօտեան 8 ժ, 10 ր. ապրանքա մարդատար գնացքը Թիֆլիզից Գանձակ դուրս է գնում երեկոյեան 9 ժամին 20 ր., իսկ Գանձակից Թիֆլիզ է հասնում առաւօտեան 1 ժ. 30 րոպէին:

ՓՕՍՏԱՅԻՆ ԵՐԹԵՒԵԿՈՒԹԻՒՆԸ, ՎՐԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՎ

(Մայիսի 1-ից մինչեւ նոյեմբերի 1-ը)

Թիֆլիզից՝ հինգ հոգու տեղ ունեցող կառքը ուղևորվում է առաւօտեան 7 ժամին, գիշերում է Մլէթի կայարանում, Վլադիկավկազ է հասնում հետևեալ օրը ժամը 7-ին երեկոյեան:

Հինգ հոգու տեղ ունեցող կառքը դարձեալ ուղևորվում է առաւօտեան 9 ժամին, գիշերում է Պասանաուր կայարանում, հասնում է Վլադիկավկազ հետևեալ օրը ժամը 10-ին երեկոյեան:

Վեց հոգու տեղ ունեցող հանրակառքը (օմնիբուս) ուղևորվում է կէսօրից յետոյ ժամը 3-ին և առանց գիշերելու տեղ է հասնում հետևեալ օրը ժամը 7-ին երեկոյեան:

Վեց հոգու տեղ ունեցող հանրակառքը (օմնիբուս) դարձեալ ուղևորվում է ճաշից յետոյ 5 ժամին և առանց գիշերելու հասնում է Վլադիկավկազ հետևեալ օրը 9 ժամին երեկոյեան:

Վլադիկավկազից՝ հինգ հոգու տեղ ունեցող կառքը ուղևորվում է առաւօտեան ժամը 7-ին, գիշերում է Մլէթի կայարանում, Թիֆլիզ է հասնում հետևեալ օրը ժամը 7-ին երեկոյեան:

Հինգ հոգու տեղ ունեցող կառքը դարձեալ ուղարկվում է առաւօտեան ժամը 9-ին, գիշերում է Գուդաուր կայարանում, հասնում է Թիֆլիզ հետևեալ օրը ժամը 9 ին երեկոյեան:

Վեց հոգու տեղ ունեցող հանրակառքը (օմնիբուս) ուղևորվում է կէսօրից յետոյ ժամը 3-ին և առանց գիշերելու հասնում է Թիֆլիզ հետևեալ օրը ժամի 7-ին երեկոյեան:

Վեց հոգու տեղ ունեցող հանրակառքը (օմնիբուս) դարձեալ ուղևորվում է ճաշից յետոյ ժամը 5 ին և առանց գիշերելու հասնում է Թիֆլիզ հետևեալ օրը $8^1/_2$ ժամին երեկոյեան:

ՌՈՒՍԱՑ ՇՈԳԵՆԱՒԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Ամեն շաբաթ շոգենաւերի երթևեկութիւն Բաթումի, Օդեսայի եւ Կ. Պօլսի միջեւ.

Բաթումից դուրս է գնում.

Շաբաթ օրերը (լոյս կիրակի գիշերուայ 2 ժ.) շրջանառու ընթացքով բոլոր նաւահանգիստները:

Կիրակի օրերը, գիշերուայ ժամը $11^1/_2$-ին, խուճապ ընթացքով Եալտայի և Սևաստապօլի վրայով:

Երեքշաբթի օրերը լոյս չորեքշաբթի գիշերուայ ժամը 2-ին) շրջանառու ընթացքով բոլոր նաւահանգիստները:

Հինգշաբթի օրերը ցերեկուայ ժամը 12-ին ուղիղ ընթացքով Նովօրոսիյսկի և Կերչի վրայով:

Կ. Պօլիս երկու շաբաթը մէկ անգամ երեկոյեան ժամը 7-ին:

Բաթում է հասնում.

Ուրբաթ օրերը երեկոյեան, շրջանառու ընթացքով բոլոր նաւահանգիստների վրայով:

Ուրբաթ օրերը առաւօտեան, խուճապ ընթացքով Սևաստապօլի վրայով:

Երկուշաբթի օրերը երեկոյեան շրջանառու ընթացքով բոլոր նաւահանգիստների վրայով:

Չորեքշաբթի օրերը առաւօտեան ուղիղ ընթացքով Նովօրոսիյսկի և Կերչի վրայով:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սահակ քահանայ Սահակեանի աշխատութիւններն ստանալ ցանկացողները կարող են դիմել՝ 1) Тифлисъ: армянскому священнику Сааку Саакянцъ, 2) Կենդրոնական գրավաճառանոց:

Չքաւոր հոգևորականները կարող են ձրի ստանալ:

ՍՏՈՐԻՆ ՇՐՋԱՆ	Անկազմ Ռ.	Անկազմ Կ.	Կազմած Ռ.	Կազմած Կ.
ՈՒՍՈՒՑՉԱՑ ՀԱՄԱՐ				
1. Դասագիրք կրօնի Հին-ուխտ	1	75	2	95
2. Դասագիրք կրօնի Նոր-ուխտ մասն I	1	—	1	20
3. Դասագիրք կրօնի Նոր-ուխտ մասն II տետր. ա.	—	35	—	55
4. Դասագիրք կրօնի Նոր-ուխտ մասն II տետր բ. գ.	—	70	—	90
5. Մի քանի խօսք հայ կրօնուսույցներին	—	10	—	22
ԱՇԱԿԵՐՏԱՑ ՀԱՄԱՐ				
6. Սրբազան պատմութիւն Հին-ուխտ Բ. տիպ V տարի	—	40	—	52
7. Սրբազան պատմութիւն Նոր-ուխտ Բ. տիպ IV տարի	—	40	—	52
8. Դասատետր կրօնի Բ. տիպ III տարի	—	30	—	42
9. Դասատետր կրօնի Բ. տիպ II տարի	—	20	—	42
10. Դասատետր կրօնի Ա. տիպ I տարի	—	15	—	27

Ճանապարհածախսն ինձ վրայ չէ: Ինձ դիմողները կըստանան 20% զեղչ.

(93) (10—3)

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

Ն. ՏԷՐ-ԱՒԵՏԻՔԵԱՆԻ

	Ռ.	Կ.
1) Վերածնութեան դար	1	12
2) Կովկասեան հանքային ջրեր	»	10
3) Ուղևորութիւն Չերնօգօրիայում	»	10

Ծախվում են բացառապէս Թիֆլիզ, կենդրոնական գրավաճառանոցում:

VI годъ изданія. Продолжается подписка на 1893 г. а большую политическую, общественную, экономическую и научную еженедѣльную газету

ПРАВДА

и на литературныя ежемѣсячныя „КНИГИ ПРАВДЫ“.

„ПРАВДА“ органъ національныхъ интересовъ Россіи и Славянъ и культурно соціальнаго преуспѣянія русскаго народа. *Цѣль изданія*—осуществлять общечеловѣческія идеи правды, добра, знанія и красоты, поддерживать все честное, бороться съ порокомъ и невѣжествомъ. Правда—*настольный органъ* интеллигенціи.

Газета „ПРАВДА“.

25 большихъ №№ въ годъ и болѣе 700 оригинальныхъ статей: политическихъ, экономическихъ, юридическихъ, военныхъ, церковныхъ, научныхъ: по философіи, богословію и всѣмъ областямъ знанія, фельетоны и проч.

Книги Правды—12 книгъ

въ годъ въ изящной обложкѣ: романы, повѣсти, новеллы, этюды, разсказы и проч.

Кромѣ того, редакція поставила себѣ задачею, не останавливаясь предъ крупными расходами, ежегодно давать русскихъ и иностранныхъ классиковъ и капитальнѣйшія ученыя произведенія и въ 1893 г. подписчики получатъ:

Соч. имп. *Екотерины II.*
Соч. *Г. Р. Державина.*
Соч. *К. Ѳ. Рылѣева.*
Соч. *Виктора Гюго* 2 т.
Соч. *Вальтера Скотта* 2 тома и наконецъ еще научное сочиненіе знаменитаго ученаго

К. Вольфа—Происхожденіе міра и жители планетъ.

Въ своемъ новомъ трудѣ К. Вольфъ подробно анализируетъ теоріи о происхожденіи міра и жителяхъ планетъ и, наконецъ, излагаетъ собственные изслѣдованія и выводы.

Сочиненія названныхъ классиковъ составляютъ дорогой и полезный подарокъ, значительно превышающій подписную цѣну, вообще крайне низкую при солидной постановкѣ изданія.

Въ вышедшихъ №№ *газеты много* разныхъ оригинальныхъ статей, а въ *„книгахъ Правды“*—полное собраніе соч. *Рылѣева; В. Гюго*—„Послѣдній день осужденнаго“ и „Эсмеральда“; *Вальтеръ-Скотта*—„Квентинъ-Дорвардъ“ и проч. проч.

Независимо сего наши подписчики подробно ознакомятся со всѣми чудесами конца XIX вѣка на выставкѣ въ *Чикаго*, куда редакція уже командировала собственнаго корреспондента.

Подписная цѣна съ перес. по Имперіи: на годъ *шесть* рублей, на полгода *четыре* рубля. Новые подписчики получатъ всѣ уже вышедшіе №№. Адресъ: С.-Петербургъ, Казанская ул., у Казанскаго собора, 11 (парадный подъѣздъ, бель этажъ).

Издатель-Редакторъ П. Н. Подлигайловъ.

Թիֆլիզի Կենդրոնական և Կովկասի

ՈՒՐԻՇ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՀԱՅ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՆԵՐՈՒՄ ԾԱԽՎՈՒՄ Է

ԱՏՐՊԵՏԵԱՆԻ

«Ալմաստ» վէպը Բարձր-Հայոց կեանքից	2	ռուբ.
«Խև-Կարապետ» վէպը Հայ-կաթոլիկների կեանքից	1	»
«Շուշան» ողբերգութիւն Թուրքահայերի կեանքից	1	»
«Սարրաֆ» ողբերգութիւն Թիւրքահայերի պատմ. կեանքից	— 30	կ.

(62) ուր. (50—14)

Ա. Գ ՄԻՐՋՈԵՎԻ

ԳԻՇԵՐՕԹԻԿ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ

ամառը յուլիսի 10-ից տեղափոխվում է Վարվարինօ կայարանի մօտ գտնուած Ֆլիշխէժ գիւղը. ընդունում է աշակերտներին պատրաստելու Միջ. ուսումնարանների բոլոր դասարանների համար. դիմել Грибоед. ул. д. № 11.

(79) (5—4)

ԲՈՐՋՈՄԻՑ ՀԱՍՏԱՏՈՒԱԾ

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԴԵՂԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՎԱՃԱՌՄԱՆԸ

ԹԻՖԼԻԶՈՒՄ ԵՒ ԲԱԳՈՒՈՒՄ

ստացուեցան զարնան թարմ լցրած հանքային ջրեր Կովկասեան եւ արտասահմանեան:

(118) (50—50)

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ

ԱՆԴՐՈՆԻԿ ԿՈՄՆԷՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

ԹԱՐԳՄ. Կ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑ

ԳԻՆՆ Է 50 ԿՈՊ.

Վաճառվում է Թարգմանչի մօտ, Յ. Մարտիրոսեանցի տպարանում: Օտարաքաղաքացիք դիմելու են հետևեալ հասցէով. Тифлисъ, Типографія И. Мартиросіанца.

ՓԻԼԻՊՊՈՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԾ ԳՐՔԵՐԸ

		Ռ.	Կ.
1) Ձկռը,	«Ֆրանկլին», 2 տպ. ոսկեւաթիւ.	—	40
2) »	«Վաշինգտօն», 2 տպ.	—	60
3) »	«Հոմերի Իլիականը», պատկերներով	1	—
4) »	«Հոմերի Ոդիսականը»	1	20
5) Սմայլս,	«Բնաւորութիւն»	1	50
6) Ամիչիս,	«Սիրտ»	1	—
7) »	«Ապէնիններից մինչև Անդէսը».	—	10
8)	«Ռուստէմ և Զօհրաբ»	—	20
9) Ճիւլէր,	«Աւազակներ», ողբերգութիւն	—	50
10) Սմայլս,	«Ինքնօգնութիւն»	1	50
11) Տօլստոյ,	«Ռօբինզօն», փոքրերի համար.	—	20
12) »	«Կօլումբը», փոքրերի համար	—	15
13) Հագէ,	«Բէատրիչէ», վէպիկ	—	30
14) »	«Նօնցալի բերդը», վէպիկ.	—	30
15) Ձկռը,	«Ռէյնեկէ աղուէսը»	—	60
16) Վոլտէր,	«Հաւատարիմ Սավիտրին» *).	—	10

Ճանապարհածախսը Թարգմանչի վրայ է: Վաճառվում են Թարգմանչի մօտ՝ Тифлисъ, Садовая, Маріино-Ананoвское училище, և կենդրոնական գրավաճառանոցում:

---

*) Հրատարակութիւն «Թ. Հ. Գր. Հրատարակչ. Ընկերութեան:

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԿՈՒՐՍԵՐ

ԵՐԿՈՒ ՍԵՌԻ ԱՆՁԱՆՑ ՀԱՄԱՐ

ՏԱՍՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Առևտրական կուրսերի նպատակն է՝ մասնագիտական առևտրական կրթութիւն տալ երկու սեռի անձանց և պատրաստել գործնական ճանապարհով հմուտ հաշուապահներ. աւարտողներն ստանում են ատեստատներ:

Աւանդելի առարկայք սոքա են՝ 1) Առևտրական Տնտեսութիւն, 2) Առևտրական Թուաբանութիւն, 3) Հաշուապահութիւն (պարզ, կրկնակի և բանկային), 4) Թուաբանութիւն համրիչի վրայ, 5) Առևտրական Թղթակցութիւն, 6) Առևտրական և մուրհակի կանոնագրութիւն և 7) գեղագրութիւն:

Ուսումն սկսուելու է սեպտեմբերի 15-ից, Ընդունելութիւնները սեպտեմբերի 1-ից, ամենայն օր, երեկոյեան 4-ից մինչև 8 ժամը, կուրսեր հիմնողի բնակարանում, Սօլօլակում, Աղէքսանդր Ֆրիդոնեանի տանը, № 9, Սերգիէվսկայա և Նագօրնայա փողոցների անկիւնում: Ծրագիրն ու կանոնները կարելի է ստանալ ԶՐԻԱՊԷՍ Եղբ. Տովիանեանների բանկային գրասենեակում և կուրսեր հիմնողի բնակարանում: Օտարաքաղացիք դիմում են կուրսերի հիմնողին՝ Въ Тифлисъ, С. П. Мануэлъянцу.

(96) (24—2)

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ

«ԴԻՒԱՆ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ»

ԳԻՐՔ Ա.—Բ.

ՆԻՒԹԵՐ 1780—1834 Թ. ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ցուցմամբ Ե. Կարբեցի կաթողիկոսի լուսանկար մեծադիր պատկերով եւ շքեղ տպագրութեամբ

Աշխ. Գիւտ Ք. Աղանեանց

Արժանացած Սահակ-Մեսրոպեան մրցանակին:

ԳԻՆՆ Է 2 Ռ.

Ճանապարհի ծախքը 30 կոպէկ:

Դիմել աշխատասիրողին կամ կենդրոնական գրավաճառանոց.

(25—23)

Дозволено цензурою Тифлисъ, 10 Іюля 1893 года. Տպարան Յ. Մարտիրոսեանցի Типографія И. Мартиросіанца. на Орбел. ул. д. № 1—2